

Департамент гуманітарної політики
Вінницької обласної державної адміністрації
Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва
Вінницьке обласне відділення ГО «ВГО Українська бібліотечна асоціація»

ВАСИЛЬ СТУС – СИН УКРАЇНИ, ВЕЛИЧ СВІТОВА

Матеріали науково-практичної конференції
*(до 83-ї річниці від дня народження українського поета,
Героя України)*

28 січня 2021 р.

м. Вінниця

2021

Відповідальна за випуск Л. Б. Сенік,
директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Редакційна колегія:

Г. М. Слотюк (голова редкол.), П. І. Цимбалюк (упоряд.), Н. В. Березюк,
Н. В. Козак, С. В. Лавренюк, О. А. Пашкова, Л. І. Приходько, О. С. Шевчук

Василь Стус – син України, велич світова : матеріали. наук.-практ. конф.
(до 83-ї річниці від дня народж. укр. поета, Героя України) 28 січ. 2021 р., м.
Вінниця [Електронний ресурс] / Департамент гуманітар. політики Вінниц.
облдержадмін., Вінниц. ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця. – 2021. – 52 с.

У збірнику вміщено матеріали науково-практичної конференції «Василь
Стус – син України, велич світова», яка відбулася 28 січня 2021 р. в онлайн-
форматі на платформі для відеоконференцій ZOOM.

На конференції було висвітлено низку наукових досліджень, здійснених
на Вінниччині, інших регіонах України, присвячених життю і творчості Василя
Стуса.

У статтях збережено стилістику авторів, які відповідають за зміст
опублікованих матеріалів, достовірність фактів, цитат, дат тощо.

ЗМІСТ

Відкриття конференції

Сеник Л. Б.

Привітання учасників конференції

Івасюк І. Д.

Троян В. Г.

Замкова Н. Л.

Стус Д. В.

Галайко Б. М.

Кобець Т. В.

Крупка В. П.

Доповіді й повідомлення

Віннічук А. П. Інтертекстуальне поле збірки «Зимові дерева» Василя Стуса

Зелененька І. А. Лірика дисидента Василя Стуса як екзистенційна опозиція тоталітаризму

Павленко М. С. Хлоп'як із криці: Василь Стус в контексті художнього життєпису

Пойда О. А. Автобіографізм інтимної лірики Василя Стуса періоду заслання

Поляруш Н. С. Павло Тичина в науковій рецепції Василя Стуса

Просалова В. А. Палімпсести пам'яті Василя Стуса

Пуніна О. В. Стус. Дивак

Ткаченко В. І. Листи Василя Стуса до сина крізь призму кордоцентризму

ВІДКРИТТЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

Шановні учасники наукового зібрання, колеги та шанувальники творчості Василя Стуса!

Вітаю вас з нагоди відкриття науково-практичної конференції «Василь Стус – син України велич світова». Вінницька обласна наукова бібліотека понад три десятиліття проводить Стусівські читання – січневі, приурочені до дня народження, та вересневі до дня пам'яті поета-земляка, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, Героя України Василя Семеновича Стуса. До участі в них долучаються органи державної влади та місцевого самоврядування, письменники, науковці, освітяни, громадські діячі, студентська молодь. Форми проведення різноманітні – це літературно-мистецькі вечори, презентації нових книг, зустрічі з побратимами Василя Стуса, дослідниками творчості поета, членами його родини. Упродовж останніх років у рамках Програми розвитку культури Вінницької області на 2018–2022 роки ми організуємо науково-практичні конференції, де науковці міста, викладачі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Донецького національного університету імені Василя Стуса, представники інших регіонів України діляться результатами стусознавчих досліджень. Без сумніву, творчість поета збагатила не лише українську, але й світову літературу, а подвижницьке життя стало взірцем мужності, стійкості, непохитності людини, яка протистояла тоталітарному режиму і вистояла, щоб ми могли вважатися людьми.

У фонді нашої бібліотеки найповніше представлені видання Василя Стуса та література про його життя і діяльність. Фахівці книгозбірні популяризують творчий і науковий доробок за допомогою книжково-ілюстративних виставок, переглядів літератури, презентацій видань. Вийшов друком науково-допоміжний покажчик «Постать Василя Стуса над плином часу», підготовлений фахівцями бібліотеки, та електронне мультимедійне видання «Василь Стус – величний і вічний» і систематично поповнюється електронна база даних «Василь Стус», яка представлена на вебсайті бібліотеки.

Попри те, що реалії сьогодення диктують нам свої умови, наша обласна наукова книгозбірня продовжує працювати та реалізовувати всі заплановані проекти та заходи. Нинішня науково-практична конференція проходить в онлайн-форматі, але є свої переваги в тому, що це дає змогу розширити аудиторію шанувальників творчості Василя Стуса. Сьогодні звучатимуть нові розвідки, підготовлені науковцями закладів вищої освіти міста. Я переконана, що ми відкриємо для себе ще чимало нового про життєвий і творчий шлях поета-земляка, збагатимося новою інформацією та будемо вчитися у Василя Стуса любові до України і рідного краю. Нагадую, що пряма трансляція конференції йде на сторінці бібліотеки в фейсбуці та в читальній залі для наших користувачів.

Насамкінець, хочу звернутися до всіх, особливо до молоді, читаймо твори Василя Стуса, вивчаймо творчість поета світового рівня і нехай його полум'яне слово спонукає всіх нас до нових звершень. Бажаю всім учасникам конференції плідної роботи, міцного здоров'я і миру. Дякую за увагу і зараз до вітального слова я запрошую Ігоря Дмитровича Івасюка, заступника голови Вінницької обласної Ради.

Сеник Лариса Борисівна,

директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва,

голова Вінницького обласного відділення

ГО «ВГО Українська бібліотечна асоціація»

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Шановне товариство!

Дякую, Ларисо Борисівно, за запрошення і можливість взяти участь у роботі конференції. Хочу сказати, що Вінницька обласна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва вже понад три десятиліття проводить Стусівські читання – у січні, до дня народження Василя Стуса та вересневі, приурочені до дня пам'яті поета-земляка. Я думаю, що після того, як Донецький національний університет ім. Василя Стуса переїхав до Вінниці, ці читання і ці конференції наповнилися ще більшим змістом і підкреслюють єдність нашої країни, єдність науковців

Вінниччини і Донеччини. Дякую саме бібліотеці, яка слугує таким ланцюжком для науковців, студентів, шанувальників творчості Василя Стуса, всіх, хто цікавиться цією тематикою. Від імені обласної Ради, депутатського корпусу я вітаю учасників конференції, бажаю вам сьогодні плідно попрацювати і матеріали, які ви напрацюєте, я думаю будуть у нагоді нашим студентам і науковцям у майбутньому. Тому ефективної, плідної роботи, я всіх вітаю.

Івасюк Ігор Дмитрович,

заступник голови Вінницької обласної Ради

Добрий день, шановні колеги!

Я бачу сьогодні учасниками конференції є бібліотечні працівники. Добрий день, усім іншим учасникам, які долучились до цього наукового зібрання. Я хочу сказати, що нинішня конференція, яка проходить в рамках Стусівських читань, є дуже знаковою, тим більше в нинішній час, коли Україна відстоює свою незалежність на міжнародному рівні. Якраз поезія і взагалі постать Василя Стуса є показовою, є символом боротьби і незламності духу, любові до України. Його творчість сприятиме національно-патріотичному вихованню, що дуже важливо, особливо для молоді. Я хочу подякувати фахівцям нашої обласної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва за те, що вони багато років приділяють цьому увагу, за те, що популяризують творчість Василя Стуса, за те, що співпрацюють з молоддю, закладами вищої освіти. Сподіваюсь, що сьогоднішня конференція буде плідною, на ній буде висвітлено нові дослідження науковців, які слугуватимуть тим, хто любить Україну, хто хоче її процвітання. Тому я всім вам бажаю сьогодні успіху, цікавих зустрічей, нової, корисної інформації і гарної роботи під час конференції.

Троян Валентина Геннадіївна,

заступник начальника управління культури і мистецтв

Вінницької обласної державної адміністрації

Шановні учасники конференції!

Ця подія дійсно дуже важлива для нашої області. Дякую Вам за те, що організуєте заходи в рамках проєкту «Культура-онлайн», тому що сьогодні нас абсолютно змінило і ті умови, які нині перед нами ставить, на жаль, корона вірусної інфекції, абсолютно змінюють наше буття. Похвально, що ви переходите на такий формат, який дає можливість продовжити спілкування, організувати такі конференції. Це дуже важливо і сучасно. Дякую вам за те, що ви продовжуєте це робити. Насамперед, звичайно, багато буде сказано про роль Стуса в нашій державі, але, як філолог, хочу зосередити увагу на тих речах, на яких свого часу він наголошував, які є дуже сучасні і необхідні на сьогодні для нас, як для українців. У своєму листі до Андрія Малишка він писав: *«Я вважаю, що доля Донбасу – це майбутня доля України, коли будуть одні солов'їні співи... Як же можна миритися з тим особливим інтернаціоналізмом, який може призвести до згуби цілої духовної одиниці людства, адже ми не пруси не палаби – нас за сорок мільйонів. Зараз я читаю рідну мову в Горлівці, в російській, звичайно, школі. В Горлівці є кілька (2–3) українських шкіл, яким животити зовсім недовго. В Донецьку таких немає, здається. Отож, картина дуже сумна – у нас немає майбутнього. Коріння нації – тільки в селі, а «хуторянським» народом ми довго не проживем, пам'ятаючи про вплив міста, про армію, про всі інші канали русифікації на Донбасі (та й чи тільки!). Читати українську мову в російській школі – одне недоумство. Треба мати якісь моральні травми, щоб це робити. Одна усна заява батьків – і діти не будуть вивчати мови народу, який виростив цих батьків. Хіба це не гопашний театр – з горілкою і шароварами? Обов'язково потрібно вчити німецьку, французьку, англійську мови, яку завгодно, крім рідної. Тому мене це болить – українська мова наша рідна, наша солов'їна».*

Я щиро дякую, що ви проводите таку просвітницьку діяльність, я дякую великій кількості учасників, які сьогодні є, всіх можна побачити і привітати. Бажаю плідної роботи під час конференції, обміну думками, нових ідей, нових інформацій про таку видатну історичну постать і, насамперед, міцного здоров'я кожному із вас і вашим родинам. Щиро дякую за запрошення.

Замкова Наталія Леонідівна,

*голова постійної комісії Вінницької обласної Ради з питань освіти,
культури, молоді та спорту, доктор філософських наук, професор,
директор Вінницького торговельно-економічного інституту,
заслужений працівник освіти України*

**Доброго дня, учасники конференції, доброго дня всі співробітники
наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва!**

Насправді мені дуже-дуже приємно, що традиція, закладена ще Василем Федоровичем Циганюком, якого я дуже любив, який відкрив мені ваш край, і з яким ми провели у вашій бібліотеці дуже багато вечорів, вона продовжується, вона розвивається, ви шукаєте нові форми, нові формати. Будемо сподіватись, що це приведе і до появи нових змістів. Справді, в нас дуже багато викликів, дуже багато непростих ситуацій, але щось продовжуємо робити. Хочу поділитись ось чим: буквально за останні пів року з'явилась певна кількість і видань, і певний інтерес з-за кордону. Тобто традиційний інтерес був у Росії, традиційний інтерес був у Москві, де повністю перекладені кількома людьми уже «Палімпсести» і ми продовжуємо працювати.

Зараз я працюю з країнами Західної Європи. Спочатку я скажу про те, що є по факту. Вийшла книжка «Веселий цвинтар» у Польщі, на неї звернула увагу польська критика. Це все зроблено зусиллями «Стус Центру» та луцького видавця, який взяв на себе роботу по координації, але такий факт є, і це, насправді, величезний прорив. Бо поява нашої класики за кордоном, в європейських країнах, це дуже-дуже важливо для всієї країни, для нашої культури, що нас починають хоч трошки помічати. От зараз ідуть переговори одразу з кількома дуже великими країнами, це, зокрема, Британія, Франція. В Британії зусиллями, ну скажемо так, українського інституту там знятий ролик про Василя Стуса і він уже є у віртуальному просторі. Починається робота над перекладами і, сподіваюсь, що ці переклади будуть кращі ніж ті, що були в збірці «Селекти поем». Я вже віддав кілька перекладів англомовним людям, які оцінять якість цих текстів, а от ну буквально тиждень тому я отримав

переклади може найкращого перекладача з російської, який тепер, завдяки Стусу, перекладає із української на французьку мову. Це – Жорж Ніва. Це поки що три-чотири тексти, але, якщо все буде йти добре, я думаю, що завтра я викладу на сайті Василя Стуса «Стус Центр» ці переклади, бо Жорж Ніва дав таку згоду в інтернеті. Я вважаю, що це ще одна наша маленька перемога, ми ще раз заявляємо про себе, як про державу Україну, де є цікаві культурні явища, які важливі для Європи і світу.

Я бажаю вам гарної праці, я бажаю вам віри в себе, знайти кожному свої способи аби ваша робота і ваші слова, пов'язані зі Стусом, чи ваша реалізація стали важливими і помітними і для Вінниці, і для України, і для Європи. Успіху і всього найкращого!

Стус Дмитро Васильович,

письменник, літературознавець, кандидат філологічних наук, генеральний директор Національного музею Тараса Шевченка, син Василя Стуса

Вітаю вельмишановне товариство!

Вітаю всіх учасників сьогоднішнього зібрання!

Насамперед хотів передати вітання всім від нашої команди Українського інституту національної пам'яті. І, власне, абсолютно погоджуюсь з попередніми виступаючими і хочу подякувати Вам, пані Ларисо, і колективу обласної наукової бібліотеки за ту справу, яку ви робите, незважаючи на сьогоднішні реалії, на карантинні обмеження, на пандемію, за те, що ви продовжуєте цю традицію Стусівських читань у Вінниці. Безперечно, Василь Стус належить до видатних постатей для українства, для всієї нашої спільноти. Це людина надзвичайно великого масштабу і звичайно те, що він писав сьогодні для нас, набуває нової актуальності. Василя Стуса треба читати, треба перечитувати. Багатьом нашим співгромадянам, на жаль, ще треба до Василя Стуса дорости, тому що він писав про надзвичайно глибокі речі.

Я абсолютно погоджуюсь з пані Наталією Замковою, яка читала лист Стуса до Андрія Малишка, де він говорив про українську мову на Донбасі,

Донецькому краї, про її важливість, як основи української нації, основи ідентичності. Хотів би наголосити на продовженні, про що йдеться в цьому листі, про те, як Василь Стус ще тоді говорив, що доля Донбасу – це майбутня доля України і сьогоднішня війна, яка точиться на Донбасі, новітня російська агресія, новітня російсько-українська війна, власне, є продовженням цієї боротьби з системою, із постійними нападками на нашу землю і на нашу спільноту для того, щоб знищити нашу ідентичність, знищити українців, перетворити на хохлів і, як нас тільки не намагалися називати... Інститут національної пам'яті, про що говорив пан Дмитро, докладає зусиль до відновлення пам'яті про видатних українців – це відео, різноманітні наші доробки, це відеоролики з циклу «Люди свободи», до речі, один з них присвячений Василю Стусу. За доброю традицією в січні інститут національної пам'яті спільно з іншими нашими партнерами щороку впродовж останніх п'яти років організовує вечір різдвяних Василів, вшановуючи пам'ять і Василя Стуса, й інших видатних українських літераторів Василів, які народилися в січні, – це й Симоненко, Алан Блакитний, Чумак. На жаль, цьогорічні карантинні обмеження не дозволили нам усе задумане втілити в життя, але це була добра традиція, де виступали найближчі особи, ті, хто знав Василя Стуса та інших діячів. Дослідники творчості читали свої нові розвідки і мені видається, що нам далі треба в цьому руслі співпрацювати. Бажаю всім плідної роботи, цікавої розмови, змістовного спілкування і міцного здоров'я. Дякую.

Галайко Богдан Миколайович,

кандидат історичних наук, начальник Центрального міжрегіонального відділу Управління реалізації політики національної пам'яті в регіонах

Українського інституту національної пам'яті

Шановні учасники конференції!

Ваше діло сьогодні, можна сказати, святе. Ви освячуєте ті ножі, які сьогодні болять народів як рани і ті слова Василя Стуса сьогодні треба популяризувати максимально. Наша родина, Василь Дмитрович Кобець, багато

зробили для увіковічення пам'яті Василя Стуса. Перший пам'ятник Василю Стусу було збудовано в місті Вінниці завдяки зусиллям нашої родини, особливо письменника Василя Кобця. І син Дмитро був на відкритті пам'ятника своєму батькові. Ім'я, життєва позиція Василя Стуса нині виховали багато сучасних патріотичних, розумних письменників, письменниць, я їх вітаю. У нас є величезна плеяда людей, які дійсно будуть зустрічатися, вивчати і популяризувати Стуса.

Хочу поділитися враженнями про те, як пройшли Стусівські читання цього року в січні, на день народження поета, біля пам'ятника Василю Стусу на площі його імені. Людей було мало. Я на цьому наголошував, що владі треба звертати увагу на цю дату і треба якось починати працювати. Я вітаю всіх учасників! Бажаю плідної прекрасної роботи. Популяризуймо Василя Стуса, тому що був дуже довгий період часу, коли про нього боялися згадувати, було незручно про нього говорити.

Величезна кількість українських письменників, навіть у дев'яностих роках, старались замовчувати Стуса, робити все для того, щоб Василь Стус і його поезія була не вивчена в Україні. Величезна кількість українських класиків сором'язливо опускали очі і це була така величезна проблема, тому що мало хто хотів говорити про Стуса. Вже навіть у сучасній Україні, в сучасній незалежній Україні, він не зовсім зручний. Сьогоднішній владі Стус так само не зовсім зручний. Тому що він борець за Україну, він боровся тоді і бореться сьогодні, бореться разом з нами. Слава Україні! Слава Василю Стусу! Вітаю всіх учасників конференції!

Кобець Тарас Васильович,
політик, громадський діяч

**Шановні учасники зібрання, всі шанувальники творчості
Василя Стуса!**

Вінницька обласна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва вже не одне десятиліття проводить Стусівські читання, запроваджує нові форми, розширює тематику, поглиблює зміст, прагне якнайповніше розкрити життя і творчість нашого видатного краянину. З року в рік до читань приєднуються все нові

учасники – науковці, письменники, представники влади і громадські діячі не лише з Вінниччини, але й з інших регіонів України. До цьогорічної науково-практичної конференції приєдналися науковці вінницьких закладів вищої освіти, Умані, які нині оприлюднять свої нові напрацювання.

Бажаю всім учасникам зібрання плідної роботи, нових знахідок, цікавої інформації, а також міцного здоров'я, миру, натхнення та успіхів у благородній справі – донесення до широкого загалу, особливо молоді, любові до рідної землі, почуття патріотизму, нескореності духу, що було притаманне творчості Василя Стуса. Слава Україні!

Крупка Віктор Петрович,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха ВДПУ ім. М. Коцюбинського, письменник, член НСПУ, модератор конференції

ДОПОВІДІ Й ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК 821.161.2.0906(092)Стус

Інтертекстуальне поле збірки «Зимові дерева» Василя Стуса

Віннічук Алла Петрівна,

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

У статті досліджено інтертекстуальне поле збірки В. Стуса «Зимові дерева», яке розглядається у порівнянні з іншими творами.

Ключові слова: *дослідження, інтертекстуальність, паратекст, контекст, субномінативні алюзії, ремінісценції, реципієнт.*

Системотвірною категорією тексту, крім авторства, адресатності, інформативності, є різнобічний зв'язок тексту з іншими текстами за змістом, жанрово-стильовими особливостями, структурою, формально-знаковим вираженням.

У науково-теоретичному дискурсі проблема взаємозв'язку тексту з літературним контекстом набула поширення у ХХ столітті. Першими науковими розвідками, в яких порушувалась проблема виходу за межі тексту, були праці Михайла Бахтіна [1]. Наразі, йдеться про дослідження «Проблема змісту, матеріалу і форми у словесній художній творчості», в якому автор сформулював концепцію діалогічності та двоголосся. Французька дослідниця Юлія Крістева акцентувала увагу на діалозі між текстами як «текстовою інтеракцією в межах самого тексту», що призвело до появи терміну «інтертекстуальність» [4]. Класичне визначення інтертекстуальності подав Ролан Барт: «Кожен текст є інтертекстом. ...Кожен текст – це стара тканина, зіткана зі старих цитат. ...А далі теоретик зазначає: Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може зводитися до проблеми джерел і впливів; вона – загальне поле анонімних формул,

походження яких рідко можна з'ясувати, підсвідомих чи автоматичних цитацій, що подаються без лапок» [7, с. 380].

Прагнення розглядати художній твір на тлі інших, у чомусь подібних і водночас відмінних, притаманне багатьом дослідженням. Оригінальність та подібність тем, образів, формальних засобів виявляється шляхом зіставлення. Ідеться, отже, про інтерпретацію тексту, що ґрунтується на співвіднесенні художніх явищ і дає можливість враховувати динаміку змін, зумовлених, зокрема, взаємодією тексту з іншим. Така взаємодія, на думку Віри Просалової, «має обопільний характер: текст впливає на контекст, формує його; контекст, в свою чергу, також проявляється у творі, зокрема на рівні моделювання дійсності, системи образів, мовнообразному та інших» [6, с. 29].

Що ж являє собою інтертекстуальне поле? Це сукупність творів, які актуалізуються в пам'яті реципієнта при прочитанні одного з них і позначаються на його сприйнятті.

На виявлення інтертекстуального поля впливає словник реципієнта, його компетенція, і, звичайно, сам текст, що наділений більшою чи меншою мірою інтертекстуальними зв'язками.

Сучасне прочитання літературного твору та з'ясування сенсів, закладених у ньому, не можливе без урахування феномену інтертекстуальності та орієнтації на широкий діапазон претекстів як літературного так і інших планів. Дослідимо інтертекстуальне поле збірки «Зимові дерева» Василя Стуса, в якій відчутне значне «багатоголосся». На таку особливість Стусової лірики звертали увагу Михайло Наєнко, Юрій Шевельов, Дмитро Наливайко, Євген Сверстюк, Дмитро Стус.

Літературний інтертекст В. Стуса репрезентує різноманітні форми «співдіяння» з іншими текстами, що викликають низку асоціацій, а також цілий комплекс інтерпретаційних варіантів. Активно використовується поетом паратекст (відношення тексту до свого заголовка, епіграфа). Визначаючи основу формування інтертекстуального поля його тексту, паратекст покликаний привернути увагу реципієнта до того чи іншого літературного джерела. Цей тип інтертексту виявляється здебільшого у присвятах.

Так, у збірці «Зимові дерева» вміщено цикл «Костомаров у Саратові», поезії «Останній лист Довженка», «Дума Сковороди», «Молодий Гете», де В. Стус, безпосередньо акцентує на конкретного адресата, а кожен із названих авторів увиразнює внутрішній автопортрет поета. Тому варто зазначити, що внаслідок дуальності – Стус-Костомаров, Стус-Довженко, Стус-Сковорода, Стус-Гете – виникає міжтекстове утворення на перетині творчих біографій адресата і адресанта.

Таким чином, можемо простежити вподобання поета, а прочитавши вступ «Двоє слів читачеві» до збірки «Зимові дерева», переконатися у правильності здогадів та розширити склад персоналій, що мали вплив на формування світоглядних переконань та письменницького хисту В. Стуса, адже там мистець зазначатиме: «Шевченко над колискою – це не забувається. А співане тужно: «Йди ти, сину, на Україну, нас кленучи», хвилює й досі. ... Далі йдеться про захоплення Рильським і Вергарном... Нині найбільше люблю Гете, Свідзінського, Рільке. Славні італійці... особливо Унгаретті, Квазімодо. Ще люблю густу прозу Толстого, Гемінгвея, Стефаніка, Пруста, Камю... З молодших сучасників найбільше ціную В. Голобородька, потім – М. Вінграновського... Один з найкращих друзів – Сковорода» [8, с. 8].

Потвердженням близькості В. Стуса до «вищих сфер розуму і душі» (за висловом Михайлини Коцюбинської) є епіграф [3]. У збірці «Зимові дерева», до циклу «Костомаров у Саратові», епіграф узято із вірша Василя Мисика (Але що ж робити / живій душі у цій державі смерті?), який, подібно до В. Стуса, переймався сенсом людського буття, «моделлю» котрої можна визнати «життя у злагоді, із самим з собою, із своєю системою цінностей» [3, с. 44]. Тобто йдеться про проблему автентичності буття, що в художній концепції поета визначає основне джерело драматизму, що і становить інтертекстуальне поле Г. Сковороди, Т. Шевченка, В. Свідзінського.

Прикметною гранню інтертекстуальності В. Стуса, зокрема і поезій збірки «Зимові дерева», є алюзія – специфічний натяк, особливість якого полягає в «іносказанні», тобто дотичному, шляхом згадування якогось імені чи назви, відсиланні до загальновідомого історичного твору чи історичного факту.

Значне місце у поезіях збірки належить саме субномінативній алюзії, яка виконує конотативну функцію при кореневій-номінативній-алюзії (наявній у заголовках і назвах твору). Такі алюзії знаходимо в присвятах, які можна систематизувати у групи: твір безпосередньо вказує на його інтимного адресата («Пісенька для В.»); твір без заголовку з прямою вказівкою на адресата («Холоднозорий присмерк приуральський», присвячений Вінцасові Кузміцкосу; «Цупких не роздереш обійм», присвячений Олексі Булизі); першоадресата твору зашифровано в заголовку криптонімі – (В. П. «Не те, щоб жити – більше»).

Ще однією поширеною формою інтертекстуальності є ремінісценції – усвідомлене чи підсвідоме відтворення поетом знайомої фразової чи образної конструкції з іншого художнього твору.

Подальшу диференціацію ремінісценцій проведемо на основі конкретних творів В. Стуса зі збірки «Зелені дерева».

Філософський підхід до осмислення реалій буття поет зреалізував у творчих образах – символах (самота («Справляю в лісі самоту», «Коли я один-однісінький», «Самота самоти», «Висамітнів день», «Друзі тебе не чекають»), сни («Мені здалося – я живу завжди», «Присмеркові сутінки опали», «Вийду в ніч. Під соснами пройду...», «Летять літа, як голуби, летять»), спогади («Те, що було тобою, стало сном», «Минає час моїх дитячих вір», «З дитячих спогадів»), свічка («Задумалася свічка»).

Фольклорні джерела зреалізовано в образах-символах місяця («Безсонної ночі», «Жовтий місяць, а ще вище крик твій»), чорного ворона («Незграбно ворон кружеля», «Гайдамацьке»), тополі («Тонкостанна тополе!...»), верби («Верби навесні – немов човни») тощо).

Таким чином, текстова стратегія інтертекстуальності поезій збірки В. Стуса «Зимові дерева» в семіотичному аспекті визначена за такими позиціями: найпоширеніші інтертекстеми поезій становлять інтертекстуальні покликання на рівні української і зарубіжної літератури, фольклору. Певною мірою ці відгомони простежуються за допомогою алюзій, ремінісценцій, рамок

компонентів. В. Стус яскраво виявляє авторську багатовимірність, удаючись до інтертекстуальності.

Символічності семіотичного аналізу інтертекстуальності поезій додає і знаковість назви збірки «Зимові дерева». І. Дзюба, розмірковуючи щодо інтерпретації автором образу «Зимових дерев», зазначає: «Можливо, назва мала звучати як символічне означення стану нашої духовності: замороженість, завмерлість, але й уперте протистояння зимі, та назбирування сил для весняного пробудження» [2]. ««Зимові дерева» (наголос деревА) – дерева у стані анабіозу, як мертві; зламана віть, переорана дорога з минулого в майбутнє, загублений правдивий шлях... – усі ці метафори одного порядку, нагромаджені як каменюччя, створюють трагічну картину нашого історичного буття, майже безнадійного поривання до сонця, до повно вартого буття» – так подає В. Овсієнко своє розуміння назви збірки «Зимові дерева» [5].

Отже, коло учасників «діалогу» В. Стуса через літературний контекст широке і різноманітне. Збірка «Зимові дерева» трактується як неперервний діалог різних текстів у часі і просторі.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. Слово о романе [Електронний ресурс]. Режим доступу. – https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/...
2. Дзюба І. Свіча у кам'яній пільмі / Стус В. Палімпсест. Вибране. Київ : Факт, 2003. С. 7–32.
3. Коцюбинська М. Стус у контексті сьогоднішньої культурної ситуації // Урок української. 1999. №7–8. С. 42–47.
4. Крістева Ю. Самі собі чужі. [перекл. з фр.]. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 264 с.
5. Овсієнко В. Світ людей : Мемуари та публіцистика : У 2 кн. / Упорядкував автор. 2-ге вид., доп. Харків : Харківська правозахисна група. Київ : Смолоскип, 2005. Кн. 1. 352 с.
6. Просалова В. Інтертекстуальне поле і контекст : диференціація понять // Слово і час. 2005. №12. С. 28–34.

7. Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття : [за ред. М. Зубрицької]. Львів : Вид-во «Літопис», 1996. [Ролан Барт. Від тексту до твору]. С. 378–384.

8. Стус В. Час творчості / Dichtensezeit / Післямова Д. Стуса Київ : Дніпро, 2005. С. 7–116.

УДК 821.161.2-23:321.74.2:316.72.3

Лірика дисидента Василя Стуса як екзистенційна опозиція тоталітаризму

Зелененька Ірина Алімівна,

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського*

Основа поетичного світу поетів-дисидентів, в'язнів таборів у Мордовії, Зон 35–36, лауреатів Шевченківської премії, Василя Стуса, Тараса Мельничука, Ігоря Калинця, Івана Світличного – це загострені переживання втрати свободи індивідуальної й державної, емоції межові, але не власне стихійні, а такі, які підлягали глибокому інтелектуальному осмисленню. Роздуми в'язнів сумління щодо безвиході в умовах ув'язнення, переосмислення власної самоті на основі знань про переломні моменти історії України перебувають на лезі модернізму й постмодернізму, ця межовість відчувається через сприйняття яскравих опозицій домінуючих образів-символів, що артикують спротив тоталітаризму.

Ключові слова: *дисидентська поезія, рух опору, модернізм, постмодернізм, екзистенція, спазматичність.*

Писання про Україну державну, як про візійну (майбутню) або ж як про історичну (Київську Русь, Гетьманщину), – це безпосередня ознака образного мислення поетів-дисидентів, учасників руху опору, серед яких, звичайно, найзнаковіший – Василь Стус, менш згадуваними є імена Тараса Мельничука, Ігоря Калинця, Івана Світличного, Миколи Руденка, Ірини Стасів-Калинець, Станіслава Чернілевського, В'ячеслава Чорновола, Атени Пашко та ін.

Матеріали антології «Поезії із-за ґрат» [11], укладеної з ліричних творів переслідуваних в СРСР авторів, дають підстави оперувати поняттям «поезія із-за ґрат». Хоча термін васальний у стосунку до популярного позначення «дисидентська муза», себто менш відомий, він може слугувати на позначення наукового, а не лише публіцистичного, осмислення. У дослідженнях Івана Дзюби, Миколи Жулинського, Володимира Моренця, Олексія Сінченка розроблено таку термінологічну систему, що позиціонує поезію в'язнів тоталітарних таборів як унікальне явище. У ХХІ столітті системно підійшла до аналізу образності дисидентської поезії Ірина Зелененька в монографії «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні» [7, с.10-11]. Назвемо тут також праці «Василь «Стус: Відлуння і наближення» (2017) «Стусознавчі зошити» (2016), видання зі статусом наукового альманаху, – над дисидентською творчістю попрацювали ініціативні науковці Віра Просалова, Олег Соловей, Ольга Пуніна, Сергій Цікавий та Михайло Жилін, котрі тепер просперують на Вінниччині.

Загострений аж до містицизму скептицизм, що з'явився в поезії дисидентів, був спровокований розумінням планомірного знищення культури українців у СРСР [3, с.30], появою безґрунтянства; саме це стає наріжним філософським вектором у творчості Василя Стуса: «О, коли б то, коли б я зміг! / Рідну землю, тривогами краю, / Проорав би, як переліг, / В ріллях радості неокраїх! / Земле рідна! Тобі одній / Я волів би служити до скону. / До твоїх до прийдешніх днів /Дотягнутися б хоч рукою» [12, с.168].

Чи не тому, як і в поетичній творчості геніального Тараса Шевченка, котрий пройшов тюрми й заслання, у в'язнів післявоєнних радянських таборів помітні дискусії в межах християнської моралі, чітко окреслений контрадикторний до політики режиму європейський гуманізм, а також вельми виразна домінанта українськості [8, с. 95–96]. Поезій про Україну, які були би власне затилувальними, виключно гедоністичними, майже не знайдемо в жодного з поетів-дисидентів, однак наймайстерніше переплітає мотиви табірної безвиході й бажаної України саме Василь Стус: «Земля сп'яніла – під крилом / Гойднулась хвильно, / Пливе, втікає і зорить / І назирці тримає / Тебе, мов

сина... / Земле! Краю мій! / У сизуватій млі, / Там, де розтав вишиваний рукав, /
Лишилось серце...» [12, с.389], «Земле рідна! / Я виросту! Я піднесусь! / Я
зможу / Тебе уберегти! / Осінній сад / Свої обтрусить зорі... / І тоді / Прозорий /
Од любові й доброти, / Я землю виораю / Для блакитних весен» [12, с. 104].

Образи, створені в країнознавчому, етнософському, націоцентричному
ключах можна вважати відповіддю українських нонконформістів на
неочікуване згортання «відлиги» після прем'єри екранізованих «Тіней забутих
предків»; тому письменники-учасники руху опору, конформісти й
нонконформісти, особливо Дмитро Павличко й Ліна Костенко, уже в 60-х роках
XX століття використовували езопову мову [4, с.64–65]. Василь Стус, який
відбував два політичні терміни, уже на рівні назв власних поетичних збірок
кодував чимало міркувань, так би мовити, одягнувши передові ідеї свого часу в
парадоксальність, оксиморонічність, а не лише в метафоричність. Його поезія
засвідчила перехід від модерністської естетики до постмодернізму завдяки
перманентній апокаліпсичності й інтелектуальним експериментам: «О краю
мій, коли тобі проститься / крик передсмертний і важка сльоза / розстріляних,
замучених, забитих / по соловках, сибірах, магаданах? / Убивці, вбивці вбивць,
убивці вбивців вбивць – / шлях справедливості – / над людськістю наруга» [12,
с. 332].

Провісником першого терміну Василя Стуса є збірка «Веселий цвинтар»
(1971 р.), Мордовські табори й магаданські копальні, перше ув'язнення і
примусові роботи відображені у двох збірках – «Час творчості» (1972 р.,
слідчий ізолятор) і «Палімпсести» (1971–1977 рр., однак опублікована після
смерті поета в 1986 р.). Досі точаться дискусії стосовно віршів рукописної
збірки «Птах душі», що була вилучена агентурою КДБ, [1, с. 5]; не дивно, що
табірна безвихідь і Україна, як контрадикторні, постали в поезії дисидентів
через образи тюремних ґрат і зображення зон, а також у символах калини, поля,
матері, коханої: «...За роком рік росте твоя тюрма, / за роком рік підмур'я в
землю грузне, / і за твоїм жалінням заскорузлими, / за безголів'ям – провіттку
нема...» [12, с.78]. Василь Стус відчував себе в'язнем не лише конкретних
тюрем, а й політичного режиму, тому відмовився від громадянства в СРСР;

абсолютна свобода й Україна стали для поета втраченими й недосяжними, але не переставали бути сенсом боротьби.

У багатьох табірних поезіях Україна постає через ландшафти, історію, родинність, мову; саме у віршах Василя Стуса темами-домінантами стають трансформація історичної пам'яті, самопожертва в ім'я свободи, відторгнення режимного простору, спротив «совковості», сприйняття фізичної, досягнення духовного безсмертя. Прикметною, на наш погляд, щодо цього є поезія «Тюремних вечорів смертельні алкоголі...», де: «...тюремних досвітків сліпа, як близна, ртуть. / А сто мерців, обсівши серце, ждуть / моєї смерті, а своєї долі...» [12, с.134], й розповідається про побут в'язнів: «І день при дні глевтяники жують, / аби чим-небудь душу закропити. / Валує дим – то дні несамовиті / вершать а чи розпочинають путь – / по спогадах, що в пам'яті гніздяться, / по втратах, що тебе з усіх спромог / угору поривають, коли Бог / постав, як лютий бич і можновладця...» [12, с. 135].

Василь Стус видозмінює заклики до боротьби в напрямку ліквідації морального нейтралітету, де Україна – в екзальтації: «Нема – Вітчизни» [12, с. 90], «Докучило! Нема мені вітчизни, / нема мені вітчизни – ні-ні-ні. / Душа горить в смертельному вогні, / разить мене – од запаху трутизни...» [12, с. 96]. Письменник, як науковець, постійно вдається до компаративності, зовнішньої та внутрішньої, із заміщенням макро та мікро: «Отак мені – чим далі од Вітчизни, / тим легшає, тим тяжчає мені...» [12, с. 97], «Невже я сам-один на цілий світ, / вогненний скалок вікового гніву, / пізнав себе і долю цю зрадливу, / щоб проклинати чужинецький світ?...» [12, с. 97]. Екзистенційність автор виражає в сакральних та в інфернальних формулах: «Нема мені коханої землі, / десь під грудьми пече гірка калина, / сміється божевільна Україна / у смертнім леті на чужім крилі...» [12, с. 98].

Образ України став для Василя Стуса як для інтелектуала, а також для Василя Стуса як в'язня сумління специфічною формою відкритої опозиції тоталітарній країні, він суперечливий і прекрасний, цілісний і парадоксальний, мозаїчний і пластичний, при цьому ліричний герой Стусових віршів перманентно перебуває в діалозі з Україною, у специфічній молитві, медитації,

у конфлікті з самістю та з будь-якими формами режиму, транслюючи візії України майбутньої та минулої, вписуючи себе поміж двома трансляціями батьківщини, вільної й невільної [5, с. 83–84].

Зрозуміло, що опозиційна Україна перетворилася на своєрідний провокативний для тоталітарної влади надобраз, це образ-концепт: «О, земле втрачена, явися / Бодай у зболеному сні...» [12, с. 134]. Спазматичне, екзистенційне переживання штучного віддалення від рідної землі має виразні фольклорні ознаки, це тавтології, рефрени, кільця з традиційними початковими елементами, властивими музичним творам, пісенна ритмізація: «О, земле втрачена, явися / Бодай у зболеному сні, І лазурово простелися, І душу порятуй мені...» [12, с. 123].

За форму спротиву слугують окремі топоніми й гідроніми, персоналії українці, серед яких Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Олександр Довженко, Алла Горська: «Тарасові провісні птиці – Слова шугають над Дніпром...» [12, с. 68]. Стусова Україна, як і в поезії Тараса Шевченкова, – Україна-мати, жінка, діва: «Осінь крилами в груди б'є. / О, Вкраїно моя осіння! / Чом забракло мені уміння / Звеселити серце твоє?..» [12, с. 168].

Відтак, модель Стусового екзистенційного авторського «я» – це відчайдушний інтелектуал, а не стихійний бунтар чи божевільний (саме наліпку стихійності намагалися нав'язати в СРСР Тарасові Шевченкові, а наліпку божевільності – Василеві Стусові): «Господи, гніву пречистого / благаю – не май за зле. / Де не стоятиму – вистою...» [12, с. 95]).

Помічаємо дифузне наближення до апокаліпсичних візій (до власного, індивідуального апокаліпсису), що мають ознаки фольклоризованих інтелектуальних парадоксів, у фарватері колоніального дискурсу й поза ним: «О, краю мій! Наруго революцій, потворне посміховисько катів!» [12, с. 99], «І рай, і пекло – все тут під'яремне, тут навіть мертвих сором спопелив би, якби раніше кат не спопелив...» [12, с. 99]. Це й не дивно, оскільки український постмодернізм (частіше ведемо мову про постмодерність як контрадикторну до модернізму якість літератури) виник як реакція на деіндивідуалізацію тоталітарного режиму [6, с. 136] й не був сприйнятий однозначно. Вельми

активно перейняли дисидентську манеру писання (як патріотично-больову, сказати б, інтелігентно-спазматичну) саме подоляни, адже Василь Стус – їхній земляк; зокрема, йдеться про поезію Василя Кобця, Анатолія Подолинного, Ніни Гнатюк, Михайла Каменюка, Тетяни Яковенко, Валентини Сторожук, Ірини Зелененької, Юрія Сегеди, Віталія Борецького, Руслани Мельничук [6, с. 140–141].

Отже, апелюючи до традиційних від фольклорних та опозиційних образно-символічних форм, Василь Стус перебував у простійному пошуку свободи як універсальної гармонії, а також волі й незаангажованої самості як основ людського життя, прагнучи руйнування СРСР як імперії тоталітаризму, понад усе бажаючи утворення демократичної країни України як європейського гаранта індивідуальної свободи та соціокультурної ідентифікації для кожного, що й стало ойкуменічним.

Список використаних джерел

1. Дисиденти. Антологія текстів. За ред. Олексія Сінченка. Київ: Дух і літера, 2018. 656 с.
2. Жулинський М. Передмова / Мельничук Т. Князь роси: Вірші. Київ: Молодь, 1990. 152 с. С.3–5.
3. Зелененька І., Крупка В. Василь Стус, Тарас Мельничук, Володимир Забаштанський та Шевченків космос України / І.А. Зелененька, В. П. Крупка // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. Випуск 26 / редкол. : В. А. Просалова (відп. ред.) та ін. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. С. 30–42.
4. Зелененька І. Лірика дисидентів Василя Стуса й Тараса Мельничука як опозиція тоталітаризму // Філологічний дискурс: збірник наукових праць. Хмельницький, 2020. Вип. 10. С. 61–68.
5. Зелененька І. А. Метафоризована флористична символіка в дисидентській поезії Василя Стуса й Тараса Мельничука // Філологічний дискурс: збірник наукових праць. Хмельницький, 2019. Вип. 9. 254 с. С. 83–90.
6. Зелененька І. А. Традиції шістдесятників у віршах подолян // Вінницький край, 2020, № 1–2. С. 128–145.

7. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60–90-х років в Україні. Вінниця: «Едельвейс і К», 2008. 152 с.
8. Зелененька І. А., Федик Т. А. Україна у віршах Василя Стуса, Тараса Мельничука, Василя Симоненка як дидактична традиція Тараса Шевченка // Проблеми освіти: Збірник наукових праць. вип. 82. Вінниця-Київ, 2015, 308 с. С. 95–99.
9. Моренець В. Прощання з ідеологічною «вічністю». Українська поезія 80–90-х років / Золотий гомін: Українська поезія світу / Упорядник А. Мойсієнко. В 2 кн. Київ, 1997. Кн. 2., 541 с. С. 455.
10. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с. С. 433.
11. Поезія із-за ґрат. Антологія: Поетична творчість українських політв'язнів радянських тюрем і таборів. Київ: Смолоскип, 2012. 870 с.
12. Стус В. Палімпсест: Вибране. Передмова І. Дзюби. Київ: Факт. 2003. 432 с.

УДК 821.161.2.0906(092)Стус

Хлоп'як із криці:

Василь Стус в контексті художнього життєпису

Павленко Марина Степанівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, член Національної спілки письменників України (м. Умань)

У статті йде розповідь про дитинство Василя Стуса, особливості його виховання в дусі туги і селянської важкої праці, його доброти і почуття відповідальності за інших.

Ключові слова: «класичний», «страдницький» дискурс, ментальні травми, сумне щастя, Василь Стус – найсильніший, залізний.

Свою доповідь я хотіла б побудувати, серед іншого, ще й в руслі нашого «класичного» «страдницького» дискурсу. Тобто в контексті роздумів про те, як не перетворити вивчення життя і творчості Василя Стуса у плачі й голосіння.

Адже, погодьмось, в нашій літературі, надто ж у шкільній, письменник мусить бути хоч трохи мучеником. І якщо він смів радіти а то, боронь Боже, ще й помилятися у своєму житті, – то ще велике питання, який приклад він може показати молодшому поколінню. Дитина, виплекана висловами на кшталт: «Смійся, смійся: плакати будеш!», «Хто в п'ятницю сміється, той в неділю заплаче», «Сміється той, хто сміється останнім», «Надійся на гірше – ніколи не програєш», «Ісус терпів – і нам велів» тощо, – приходить до школи й уже не дивується терновим вінцям, ретельно понадіваним на кожного українського класика.

Ці ментальні травми, завдані нам історією та церквою, нам ще проробляти й лікувати не одне століття. І, може, варто починати це робити вже зараз?

Але як бути, коли постать Василя Стуса, його життя і творчість, як нічії інші, надаються до цього стереотипу, ідеально вписуються в «мученицький» дискурс?

Атож, ще з перших днів свого життя Василь Стус чув над колискою від мами Їлини:

«Сину мій, сину, не клени батька,
А пом'яни.
Мене ж, прокляту, я твоя мати, –
Мене клени.

Чому – «не клени батька»? Чого мати – проклята? Василько тих слів зрозуміти ще не годен, відчуває тільки неймовірну, до сліз, тугу. [...]

Ой люлі, люлі, моя дитино,
вдень і вночі,
Підеш ти, сину, на Україну,
нас кленучи...» [1, с. 226–227]

Василь ще не знає, що це слова Тараса Шевченка, але їхній трагізм уже програмує і його долю.

Як і ось ця пісня, вже народна, також від мами:

«Звідкись, із підсвідомості, наче вода, знову невмолимо розтікається мамин спів:

Ой умру я, мила, а ти будеш жива,

Чи згадаєш, мила, де моя могила?..

І незрозуміла хмарка вже заступила літнє сонце. Блиск води каламутиться. Може, це Василькове передчуття? Що й він спочиватиме в безіменній могилі? Її, з номером «9» на учепленій до стовпчика консервній бляшанці, колись доведеться вишукувати по чужинецьких світах. Аби перепоховати Стуса в Києві на Байковому цвинтарі. Бо чому дитяче його серденько боляче стискається, Господи, чому?!» [1, с. 229].

Або відвідини маленьким Васильком дитячого садочка, він не міг спокійно дивитись на дитячі сльози:

«Але що це? Хлопчик плаче? В пориві співчуття, якоїсь раптової любові (до цих діток, до світу, до всього!) – він підбігає й жалісно гладить по голівці, шепче щось заспокійливе, цілує просто в замурзане личко.

Хлопчик здивовано примовк, але «за компанію» зненацька починає ревіти он та дівчинка. Василько підбігає вже до неї – цьомає в щічку... Дівчинка не вмовкає. «Мама плийде, не плац!», – марно розраджує з усіх сил. Тоді Василько підходить до стіни і буцає об неї голівкою: хай і йому буде боляче, якщо боляче цій прегарній дівчинці!

– Господи, що за дитина? – переглядаються няньки, – Він що, сподівається взяти на себе світовий біль?!

– Більше його в ясла не приводьте! – заявила вихователька Їліні, надивившись за кілька днів на Василькову неймовірну, всесвітню жалісність» [1, с. 230].

А потім – довгі місяці перебування під опікою бабусі Палажки, яка «усе плаче і молиться» [1, с. 234].

А втрата старшої сестри Палазі й братика Іванка!..

«Горе так нас здружило, що одне без одного не могли бути, здається, ні хвилини», – згадає Маруся, уже будучи шанованою вчителькою математики Марією Семенівною.

Василь же, крім того, ще на крок підступив до висновку, який зробить аж у 4 класі: «Мамі – тяжко, татові – тяжко. То й мені має бути тяжко – аж доти, поки татові й мамі не стане легше, аж доки всім людям на світі не стане легше жити» [1, с. 246].

Не додавала оптимізму й вічна селянська «непереробна» робота! Вона не полишала Стусів навіть у Донецьку (тоді – Сталіно). Адже, щоб вижити й звести власну хатину, мусили тримати і городи, і худобу:

«Я в своїй мамі ніколи не спочивала! – розказувала часом Їлина. – Наїлись – ото й весь відпочинок, хвате з нас! На роботу!» Пізніше так само відгукуватиметься вона й про Василя: «Щоб він коли хвилину всидів чи згаяв час?! Усе робота в нього, все робота!» [1, с. 260].

Щасливих моментів, як-от спілкування з книжкою, у які «виривав» дітей тато (роль тата у Стусовому вихованні – тема окремої розмови), а тим паче, веселих чи смішних (як-от пригода з «двома жменьками грошків» [1, с. 242]) – вкрай небагато.

Тож не дивно, що Стусові: «Тужне завжди видавалось рідним. Мало не з пелюшок», – запише колись» [1, с. 227].

А також:

«Журба – як перше почуття немовляти в білому світі», – скаже колись. Але зараз... Чому так сумно? Але ж і гарно! Сумне – завжди гарне...» [1, с. 230].

Отже, таки – «страдницький» дискурс, не інакше?

Мабуть, зовсім позбутись його таки не вдасться, але...

Але, мабуть, варто пам'ятати і про те, що «суворий» Василь Стус, яким його школярі бачать на портретах, це – колишній «мамин і татів мізинчик-мазунчик» [1, с. 239].

Варто згадати пригоду з об'їждчиком, яка трапилась із юним Стусом на рахівському полі, коли він, замість покійно висипати зібрані колоски й

розплакатись, як це зробили інші діти, а виборював зібране власними силами до останнього [1, с. 277–280].

Варто не забувати, що «Василь» у перекладі з грецької означає «царський»: «...Він робитиме це ще й тому, що – «Цар». Він буде сильним. Право бути собою і власну гідність виборє і за себе, і за своїх батьків, і – за дітей-онуків-правнуків! [1, с. 241].

Варто зацитувати слова Поетового сина:

«Подільська земля просто дала світові ще одну людину з крицевим характером, який змалку гартувався в умовах вільного й свавільного Донбасу, де не відстоювати право на власну інакшість означало або стати відступником, або – предметом постійних кпинів однолітків» [2, с. 62].

Варто зважати, що Василь Стус мав підвищені вимоги до себе й до інших. Мав неабиякі амбіції змінити на краще не тільки себе, але й цей світ: всупереч застерезенню свого тата Семена, що «Всього світу не переробиш, ото не бери через силу!» [1, с. 262].

Варто мати на увазі, що Стус сам вибрав собі таку долю: «Гордий Василь не прийняв би ні тих плачів, ні жалів. Бо знав, на що йде. Бо свідомо піддав себе небезпеці. Бо хтось же мусить. Задля майбутнього. І щоб очі відкрити іншим. «Це щастя: мати таку долю, як у мене», – пише в листі до мами. Пише не тільки тому, що цінує «здатність чесно померти». А й тому, що справді вважає себе щасливим, хоч і – «сумним щастям». Проте, на його переконання, якраз сумне щастя є по-справжньому «змістовним і глибоким». «Ніяких нарікань на життя, – пише в листі до Євгена Адельгейма, – Мій оптимізм-песимізм: живу не я, а мною».

...Мені здається, що живу не я,
А інший хтось живе за мене в світі
В моїй подобі...

А ще Василь поділяє думку Гете, що найщасливішою людиною можна вважати ту, котра виявить себе найсильнішою.

А Стус хіба – не найсильніший?» [1, с. 290].

Варто дати зрозуміти школярам, що Стус не лише найсильніший, але й, висловлюючись сучасним сленгом, – «крутий». Він ламав стереотипи, ламав систему, він дозволяв собі бути таким, як він хоче, «почуватись абсолютно вільним навіть за ґратами – така собі внутрішня свобода наперекір усьому. Адже, згідно з мудрістю філософа Фромма, важливіше бути, ніж мати. Хоч прозорливий Сковорода цю мудрість висловив ще раніше: «Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності – багатий?». Василь – багатий і в бідності. Йому близька й думка мислителя Гайдеггера про те, що людина завжди більша, ніж їй здається, тож треба стати тим, ким ти є насправді» [1, с. 273–274].

Василь Стус дозволяв собі писати не так, як інші. Писати складно, писати вивертаючи душу, писати не так, як хотіла б публіка (і це ж ми свідомо ще не торкалися Стусової творчості!).

Нарешті, повертаючись на завершення до заголовка цієї розвідки, варто враховувати, що Стус не просто найсильніший, він – залізний: «Я нібито залізний, бо інакше мені просто не можна», – писатиме Василь синові за кілька років до смерті. «Бо мужчина – це значить залізний», – заявлятиме Дмитрику в іншому листі» [1, с. 273].

І ця «залізність» у життєвих незгодах. Це теж – наче гра, навіть якщо уже не на життя, а на смерть. У цій грі виграють лише наймужніші:

Ні. Вистояти. Вистояти. Ні –
стояти. Тільки тут. У цьому полі...

Тож усім прикрощам Василь «підставляє щит» – і клинки «б'ють по металу»! [1, с. 273–274].

Література

1. Марина Павленко. Райдуга в решеті. Про дитинство Павла Тичини, Надії Суровцової, Василя Симоненка, *Василя Стуса*, Ірини Жиленко, Тернопіль : Вид-во «Навчальна книга – Богдан», 2019, 368 с.

2. Стус Дмитро. Василь Стус: життя як творчість / Д. Стус. – 2-ге вид., виправлене. Київ : Факт, 2005, 368 с.

Автобіографізм інтимної лірики

Василя Стуса періоду заслання

Пойда Оксана Андріївна,

*ст. викладач кафедри української літератури
Вінницького державного педагогічного
університету ім. М. Коцюбинського*

У статті проаналізовано матеріали, що висвітлюють життя і діяльність Василя Стуса, показано трагізм патріотично налаштованої людини, яка живе в тоталітарному суспільстві, тугу за родиною, що відбивається у віршах поета.

Ключові слова: *поетична творчість, інтимна поезія, векторальність творчої спадщини, синкретизм, тоталітарне суспільство, пророк України.*

Постать геніального Василя Стуса, його екзистенційно окреслена поетична творчість є постійним об'єктом дослідження останніх десятиліть. Серед найбільш вагомих слід відзначити праці М. Жиліна, М. Жулинського, М. Коцюбинської, О. Пуніної, Є. Сверстюка, Е. Соловей, О. Солов'я, Д. Стуса, М. Ткачука, Ю. Шевельова та ін. У наукових розвідках значна увага приділена біографії поета, його становленню як митця та громадянина, зацентрована увага на векторальності його творчої спадщини тощо. Слід також відзначити важливість видання «Василь Стус: Поет і громадянин. Книга спогадів та роздумів», що вийшло друком 2013 року у видавництві «Клію» до 75-річчя від дня народження поета (упорядник В. Овсієнко).

Заявлена тема хоча частково й розроблялась у певних наукових дослідженнях, однак потребує подальших напрацювань. Мета статті: проаналізувати інтимну поезію В. Стуса періоду заслання, окреслити її теми, проблематику, образи, дослідити автобіографічні мотиви.

У 1990 р., даючи інтерв'ю до видання збірки «Нецензурний Стус», Валентина Попелюх розповіла про випадкову зустріч із В. Стусом наприкінці літа 1964 р., що стала для обох доленосною: «Справа в тому, що ми досить випадково з Василем познайомилися. Колись випадково я була в центрі. Мені

треба було чогось. Після роботи я туди побігла. Вже поверталася. Зайшла на Хрещатику в метро і собі їду на ескалаторі. Раптом хтось мене штовхнув в плече. Я так глянула на нього: що це ще таке? І побіг... Він взагалі так літав». [3, с. 28–29].

У цей період В. Стус уже свідомо стає на шлях боротьби із радянським режимом, постійно підтримуючи стосунки із національно свідомою й патріотично налаштованою українською елітою – Іваном Дзюбою, сім'єю Калинців, Євгеном Сверстюком, В'ячеславом Чорноволом та ін.

Почуття до В. Попелюх настільки захоплюють поета, що спричинюють написання цілої низки нових творів інтимної лірики. Уже наступного року 18 серпня 1965 р. з-під його пера з'являються рядки, які свідчать про глибину поетових почуттів:

І не те, щоб жити – більше:
споконвіку б – без розлуки.
До віків і після віку –
це – любов. Оце – вона! [5, II, с. 151].

10 грудня 1965 р. вони стали подружжям. Тендітна, з чистим подитинному зором, кохана схожа на першокласницю. У поезії «З обличчям першокласниці-школярки...», датованій квітнем 1966 р., В.Стус ніби передбачає вимушену розлуку із дружиною, її неспокійні ночі у важкому передчутті тривожних звісток.

Відчуття, що це саме та єдина жінка, яка призначена долею, не підвело. Станіслав Тельнюк у статті «Здатність чесно померти» згадує мужню поведінку Валентини Попелюх як на суді 1 вересня 1972 р., так і її прагнення будь-що відстояти добре ім'я чоловіка, добиваючись реабілітації Стуса, боротись навіть за пам'ять і через шістнадцять років: «І Валя... вистрілила мені в очі: «Ех, ви! Він вищий за вас усіх!» – і пішла, гордо й незалежно зацокотівши каблучками по тротуару!» [7, с. 537].

Після 4 вересня 1965 року, коли В. Стус у кінотеатрі «Україна» під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» закликав до протесту проти арештів прогресивної української інтелігенції, «...поет, фактично, не

розмежовуватиме власну біографію на життя приватне й літературно-художнє. Його діяльність набуває ознак найщільнішого синкретизму, коли митець пише, як дихає, а дихає виключно в унісон своїм творчим принципам» [4, с. 74].

Перший арешт поета відбувся 12 січня 1972 р. Довгі 9 місяців перебування в слідчому ізоляторі із застосуванням психологічного та фізичного тиску далися взнаки. Слідчий Логінов зумисне тримав його в інформаційному вакуумі. Д. Стус зазначає, що це період глибокого самокопання поета:

Летять на мене сто людських жалів –
тонкоголосих стріл, – і душу ранять
батьки, дружина, син, сестра. Кохані,
о, як я вами душу обболів... [5, 2, с. 61].

Та «...понад усе боліла йому дружина, перед якою він відчував неспокутну вину:

Спить жона, золотими ножами
Пообкладувана,
На зажурену схожа маму.
Боже, мов же, – як там вона?» [6, с. 279].

Образ дружини постає у двох іпостасях: коханої жони, чий тривожний сон повен сліз і тривоги, та матері – двох найголовніших жінок у житті поета.

Син поета – Д. Стус, посилаючись на «Кримінальну справу № 147 (Том 1. – арк. 175–176), пише, що «...24 березня вкрай знервованого Стуса викликали до Логінова... Ранкова розмова тривала, втім, лише 35 хвилин. Василь висунув вимогу повідомити йому про стан здоров'я дружини й рідних. Слідчий почав ставити запитання. Відповідей не отримав ніхто» [6, с. 279].

Передчуваючи довгу розлуку, поет тривожиться, як переживе його арешт дружина, тому, ведучи подумки із нею розмову, запитує:

«Чи витримаєш ти найтяжчий іспит,
моя любове? Зможеш, ачи ні?
Ввижаються уста твої сумні
і щоки Богородиці пречисті

в нічних сльозах. І видиться рука –
беззахисна, самотня і тонка,
що пише на стіні розлуку довгу» [5, II, с.168].

Відстань та тюремні стіни між закоханими, неможливість спілкування підносять в уяві ліричного героя кохану до сакрального рівня: це вже не просто бажана жінка, а символ вірності й чистоти. Навіть нехитрі гостинці з дому (яблука) й листи він трепетно бере до рук, ніби відчуваючи у них її тепло. Герой бачить у дружині то риси Богородиці, то лебідку, що захищає його своїми крильми:

«Мов лебедина, розкрилила
тонкоголосі дві руки,
ледь теплі губи притулила
мені до змерзлої щоки...» [5, II, с. 169].

Констрастні образи «теплі губи» – «змерзла щока» служать для підсилення трагізму становища людини у тоталітарному суспільстві, засудженої за правду. Зазначимо, що ще у збірці «Веселий цвинтар» уже глибоко відчутний «травматичний досвід поета й людини – людини переслідуваної всевладним політичним режимом. І тут же – просте й водночас із помітними трагічними інтонаціями, бо стосується поетового особистого, занадто особистого та болючого» [4, с. 79].

У віршах В. Стуса образ коханої дружини пройнятий безмежною тугою. І хоча поет впевнений, що обраниця підтримує його у справедливій боротьбі, все ж карається довгою розлукою і просить прощення:

Прости мені, любове, цю жагу
до мучених – і сущих, і полеглих,
до бідних, кривджених, до жебраків,
до кожного, хто, запізнавши горя,
віддарував мені, здається, вчора
людську біду за декілька віків [5, II, с. 171].

Часто у поезіях цього періоду постають народнопісенні образи зозулі (зигзиці) – покинутої жінки, сови – символу горя, біди, туги та жалю, сокола з

обтягати крильми – в'язня, злих воронів – прислужників тоталітарної системи тощо. Інколи поетичні рядки перегукуються із народними плачами – голосіннями, що підсилює драматизм безвиході та гнітючої порожнечі, болючої жіночої печалі.

Поезія «У порожній кімнаті» сповнена ніжністю та вболіванням за нелегку долю зблідлої самотньої жінки, яка забулась на хвилику у сні, вимучена невідомістю, розлукою з коханим. Вона, як Ярославна, тужить за своїм милим. Свідками цього є лише мовчазні лики святих. Ці образи – не випадкові. Вони підкреслюють думку про немарну жертвність героя та його коханої. Спогади про неї настільки сильні, що дають поету насагу до подальшого чину. «Василь Стус також є письменником пристрасти, що стала творчістю. Хоч це літератор більше інтелектуальний, ніж чуттєвий» [1, с. 153].

Туга за родиною відбивається й у віршах, де з'являється образ сина. «Ліричний герой поезії «Наснилося, з розлуки на верзлося» живе у двох часових вимірах: у минулому й теперішньому, у спогадах і гірких реаліях сьогодення. За цим принципом будується ліричний сюжет багатьох творів. Нерідко антитеза стає композиційним чинником віршів, написаних на засланні» [8, с. 100]. Світлий спомин ідилічних хвилин підсилено потужним метафоричним порівнянням «і син біжить, як горлом кров біжить». Однак щастя триває лише якусь мить: сон зникає, а змучена душа поета знову в тривозі за рідних. «Складніші, ірраціональніші, містичніші, витонченіші інші ряди ототожнень-розрізнень: поет і дружина, що, відокремлені тисячами кілометрів і стосами заборон, заходять одне за одне в снах – сні в житті засланця-в'язня – частина його біографії, а в поезії – брама в іншу реальність, де я – я і не я, ти – ти і не ти, а якоюсь гранню і я; поет і світ, де обоє стають тільки тінями («Сто тіней. В полі, синьому, як льон») і межа між ними змивається, – Світ уже не світ. Ти уже не ти.» [9, с. 1055].

У останній поезії збірки «Час творчості» поет 30 вересня 1972 р. напише: «Кохана, будь щаслива! Коханий мій – бувай!» [5, II, с. 164]. Однак він не опускає руки, саме у тюрмі, по-справжньому займається вихованням сина,

даючи батьківські поради, як розвиватись, працювати над собою, стати людиною. Варто лише згадати щемні листи до сина.

Автор однієї з найглибших розвідок про В. Стуса Ю. Шевельов зазначав: «Не важко визначити коло повторюваних тем і мотивів непрограмованої, інтенсивної поезії Стуса, тих тем і мотивів, що протягають нитку зв'язку між його поезією й зовнішнім світом. Неволя в небагатьох деталях: колючі дроти, ґрати, калюжа, ліхтар, сосни, ворона, пори року, світ без світла, дві людські тіні, виття суки, бджола на кульбабі, дуже рідко – тюремні наглядачі, майже ніколи – товариші недолі («горстка нас... лише для молитов і сподівання»). Коротке побачення з дружиною й безконечна розлука. Мрія: кохана, дружина, мати, син, сон про них, глухі натяки на еротику, мрії. Україна за ґратами. ...для нього теми й мотиви – тільки виходи в внутрішній світ, у щоденник душі, у невиспані листи до інших про власне внутрішнє» [9, с. 1045].

У збірці «Палімпсести» знову зринає образ вірної жони, що у спогадах

...як зірка у криниці,
вона з'являється мені
і світить і святиться . [5, II, с. 217]

Пізніше поет напише, що саме у розлуці між ними зародилося справжнє кохання. З'являючись у нетривкому сні-забутті ув'язненого, героїня ніби нагадує про цінні хвилини минулого. Автор творить її омріяний образ виваженими і довершеними штрихами: «золоті, брунатні, карі очі», «спижеві округлі плечі», гінка шия, губи, що пахнуть деревієм, «спекою, і літом, і журбою ненатлою», «бронзове волосся» тощо. Інколи вона – уже не спогад, а витвір спраглої уяви чоловіка, який бодай у мріях хоче забутись серед сірих тюремних буднів. Вражає поєднання зорових, слухових та дотикових образів:

Вбери-но білу сукню
на тіло на прогінне,
на вигронені перса
і лебідь живота.
Вбери-но гарну сукню
і усміхнись лукаво

і загучи хапливо,
як скрипка, з-за плеча.
Вбери ту славну сукню
і дай мені забути
ці чорні перегони
пролопотілих літ [5, II, с. 212].

Білий колір, що контрастує із чорним змарнованих років, – символ чистоти, цноти і святості – Василь Стус використовує зумисне, аби підкреслити, наскільки рятівними були для нього у неволі почуття віри, надії та любові.

М. Коцюбинська, досліджуючи поезію В.Стуса періоду ув'язнення, називає її «чистою», близькою до вищих сфер розуму і душі [Коцюбинська, 29].

Отже, автобіографізм інтимної лірики В. Стуса періоду заслання беззаперечний. Розлука з родиною, впевненість у своїй позиції, тривоги за близьких, щасливі спогади, мрії, туга, любов, сила вірності, надія на зустріч – теми та мотиви поезій митця цього періоду. Образи батька, матері, сестри, сина, а найчастіше коханої й вірної жони перегукуються з народнопісенними, сповнюючи поетичні рядки відчуттям присутності у кожному слові України, світлий образ якої наповнював сенсом свідомість своєї місії Пророка України.

Література:

1. Квіт С. Основи герменевтики: навч. посібник / Сергій Квіт. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 192 с.
2. Коцюбинська М. Феномен Стуса // Сучасність, 1991, № 9, С. 26–36.
3. Нецензурний Стус : кн. у 2 ч. Ч. 2. / [Упор. Б. Підгірного] . Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 320 с.
4. Соловей О. Василь Стус. Відлуння і наближення: науково-популярний нарис / О. Соловей, О. Пуніна, М. Жилін; / ред. В. В. Мозгунов. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. 152 с.
5. Стус В. Твори у 4 т.: 6 кн. Львів : Видавнича спілка «Просвіта», 1994–1999.
6. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. Київ : Факт, 2004. 368 с.

7. Тельнюк С. Здатність чесно померти // Василь Стус: Поет і громадянин. Книга спогадів та роздумів / Упоряд. В. Овсієнко. Київ : ТОВ «Видвництво "КЛЮ"», 2013. 684 с.
8. Ткачук М. Філософсько-екзистенційні аспекти творчості Василя Стуса // Актуальні проблеми української літератури і фольклору, 2014, № 21–22.
9. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство. / Упоряд. І. Дзюба. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 1151 с.

УДК 821.161.2.0906(092)Тичина

Павло Тичина в науковій рецепції Василя Стуса

Поляруш Ніна Степанівна,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури
факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського*

У статті досліджується зміст та ідеї статті В. Стуса «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)», присвяченої творчості П. Тичини.

Ключові слова: *тоталітарний режим, казармовий соціалізм, збірки «Сонячні кларнети», «Замість сонетів і октав», «Вітер з України», «Плуг», художня концепція, ідіостиль творчості П. Тичини.*

У передмові до збірки «Зимові дерева» (1970 р.) «Двоє слів читачеві» В. Стус щиро зізнається у захопленні М. Рильським, Е. Верхарном, М. Бажаном. Цілою епохою для нього буде Б. Пастернак і «необачно велика любов до нього». Серед улюбленців називатиме В. Свідзинського, В. Стефаніка, з молодших – В. Голобородька, М. Вінграновського. Одним з його найкращих друзів буде Г. Сковорода. Ім'я П. Тичини з'явиться лише у написаній 1970–1971 рр. у праці «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)». На засіданні судової колегії (7 вересня 1972 р. В. Стус визнає, що у статті «Феномен доби» він під виглядом дослідження творчості поета П. Тичини пробував нав'язати читачеві антирадянські націоналістичні погляди і уявлення

щодо оцінки творчості українського поета, намагався довести «шкідливість» принципу партійності літератури. Українські літературознавці назвуть цю працю книгою любові і болю, у якій тоді ще молодому автору вдалося глибоко проникнути у таке величне і трагічне явище української літератури ХХ століття, як Павло Тичина. Уважний читач помітить, що це книга не лише про Тичину, – вона про трагедію людини в умовах тоталітарного режиму, про згубну дію казармового соціалізму та культуру, про духовність народу.

«Феномен доби» – це спроба осмислити, зрозуміти П. Тичину у його розвитку від поета-співця природи до поета-співця комуністичної партії. Безсумнівно, Стусу це вдалося зробити.

Висока освіта і велика культура, глибина знань тоді ще молодого В. Стуса забезпечили цілком об'єктивне, глибоке прочитання творчості П. Тичини, окреслити прикметні особливості його творчої манери. Іноді лише однією фразою молодий учений міг влучно передати своєрідність і неповторність ідіостилю Тичини.

За епіграф В. Стус, відповідно до типу власного мислення, бере слова А. Камю:

Кожен митець, що хоче бути в суспільстві знаменитий,
мусить знати, що знаменитий буде не він,
а хтось інший із його ім'ям.
Він урешті-решт від нього вислизне і, можливо,
колись уб'є в ньому справжнього митця.

Очевидно, що Стус надає епіграфу значення ключа до осмислення його художньої концепції, який виражає основну колізію, ідею, настрій, допомагає сприйняттю.

Свою розвідку Стус починає словами: «Йому судилася доля генія». Для Стуса пізнання феномену Тичини було важливим насамперед з моральної точки зору, бо всі митці того часу були сповнені якогось надзвичайного, несвідомого, делікатного ставлення до поета з такими рисами обличчя: Стусу з його живим і допитливим розумом, з його особливою чутливістю до політики, необхідністю

докопатись до причини сходження цього генія з його надзвичайно високого п'єдесталу, коли він так рано там опинився.

М. Зеров писав: «Тичина уже в своїх «Сонячних кларнетах» відкрив усі свої козири, а потім не раз був примушений до гри слабої безкозирної...».

В. Стус уважно простежує чи то справді з'явився істинний геній, що не зумів пронести своє світло крізь революцію, війну та терори комуністичної влади, чи то була всього лиш помилка, Боже провидіння в руці молодого поета, що мав бути лише виконавцем, а не творцем?

На думку В. Стуса, Тичина уособлює добу, в якій він вперше, як зазначає автор, посів своє місце: Чи не вперше в нашій літературі поетові судилася доля існувати не всупереч сучасності, а у згоді з нею.

В. Стус досліджує всі етапи творчості поета і в кожному з них знаходить докази величного, незгубного, але задушеного в момент розквіту таланту.

Незвичайна письменницька манера В. Стуса робить його літературознавчу розвідку досить цікавою і вагомою сьогодні. Аналізуючи «Сонячні кларнети», Стус досить переконливо скаже:

1) Тичина інтуїтивно відчув: генієм його зробила українська революція, але своєї місії він став свідомий значно раніше.

2) «Сонячні кларнети» засвідчили психологічний стан людини, повної сподіваної радості, більше чутої, аніж осмисленої, радості перед звершенням.

3) Світ «Сонячних кларнетів» сповнений дзвінких пастельних барв і пастельних звуків.

4) Внутрішній світ Тичини у «Сонячних кларнетах», його дух витає в просторі трьох, майже означених у собі сфер: 1. Сфері прочування або й чекання самого себе і світу. 2. У сфері схрещення золотих мечів двох поетових прагнень – неба і землі. 3. Сфері – на рівні землі або ж над самою землею.

Аналізуючи наступні збірки поета, – «Плуг», «Замість сонетів і октав», дослідник відзначає, що ці збірки значною мірою відмінні за авторською орієнтацією в тогочасних умовах.

Збірку «Замість сонетів і октав» В. Стус читає як пряме продовження третьої сфери поетичної «космогонії» «Сонячних кларнетів», як пряму

полеміку Тичини з практикою ширення соціалістичної революції, зі складною добою громадянської війни. Цю думку В. Стус підсилює історичними фактами. В. Стус був упевнений, що таємниця «Плуга» ще чекає свого з'ясування, але вже сьогодні можна сказати, що Тичина зазнав якихось сторонніх впливів, які обумовили його занадто різку еволюцію.

Уважний погляд Стуса-літературознавця на збірку «Вітер з України» П. Тичини дасть підстави для висновку: Тичина доби «Вітру з України» не міг собі уявити, яким соціальним поетом він стане через десяток літ. Стус цей час Тичини називає «періодом чисто технічної майстерності» [1, с. 66].

Простежуючи неусвідомлений рух Тичини до духовної смерті, В. Стус напише: «У духовній смерті, якої зазнав поет, він такий самий геніальний: так померти, як помер Тичина, можна далеко не кожному і не за всякої доби. Для цього треба мати геніальну добу і геніальну здатність самознищення. На руїнах померлого генія народився пігмей, поет на блазеньській ролі – єдиній ролі, яка була для Тичини дозволена» [1, с. 85].

В. Стус порівнює долю Тичини з долею Маяковського. Цікавим для дослідника є таке: офіційне визнання до Маяковського прийшло після фізичної смерті, а возведення Тичини в каноні – після смерті духовної, бо та доба потребувала для себе тільки мертвих співців.

Доля Тичини Стусу бачиться трагічним його феноменом – це феномен доби: поет жив у час, що заправив генія на роль блазня. І поет згодився на цю роль.

Стусове твердження про те, що Тичину репресували визнанням, покарали славою і призвело до запитання: «Хто ти еси, Тичино? Відповідь Стусова однозначна – геніальний поет і геніальний блазень. Живіший од живих і мертвіший мертвих» [1, с. 92]. В. Стус переконаний, що своїм життям і творчістю П. Тичина звинувачує і застерігає.

Література

1. Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). Київ : Знання, 1993. 94 с.

Палімпсести пам'яті Василя Стуса

Просалова Віра Андріївна,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету ім. Василя Стуса*

У статті розглянуто палімпсест як знак багатошаровості художнього тексту. На прикладі збірки Василя Стуса «Палімпсести» виявлено семантику цього ключового для розуміння ліричних віршів образу. Встановлено, що творення варіантів одного вірша було зумовлене умовами їх написання, потребою будь-якою ціною зберегти і передати їх на волю, тому в'язні мусили їх запам'ятовувати. Палімпсест став знаком варіантності написаного, багатошаровості тексту, його смислової глибини.

Ключові слова: *палімпсест, знак, символ, варіант.*

Палімпсест як невід'ємний складник сучасного світосприйняття міцно увійшов у свідомість людини. Ще в епоху Середньовіччя монахи, не маючи паперу, повторно використовували для записів папірус чи пергамент, з якого стирали попередній запис і наносили новий. Проте крізь новий запис проступав попередній, який остаточно не вдавалося зішкребти. Отже, палімпсест став знаком багатошаровості, повторного нанесення одного шару на інший.

Палімпсест певною мірою нагадує айсберг, що частково височіє над морською поверхнею, хоч більша його частина виявляється прихованою від ока. Так і нові записи в палімпсесті накладаються на давніші, що згодом проступають крізь нанесені пізніше. Цей образ може позначати людський мозок, свідомість, пам'ять, душу, стає знаком засвоєння чужого, творення нових, іноді глибоко прихованих смислів.

Французький філософ і письменник Мішель де Монтень зізнавався: «Я вітав би того, хто зумів би мене викрити, тобто за однією лише ясністю суджень, за красою і силою висловлювань зумів би відрізнити мої запозичення

від моїх власних думок. Бо, хоч за відсутності пам'яті мені самому часто не під силу розрізнити їх походження, я все ж, знаючи мої можливості, дуже добре розумію, що розкішні квіти, розсіяні в різних місцях мого викладу, зовсім не належать мені і незмірно перевищують мої власні обдарування»¹. Отже, йдеться про підсвідому функцію пам'яті, що допомагає відновити чиясь думку, висловлювання, накопичує знання про попередні тексти. У художній літературі ХХ століття палімпсест, на думку Віри Просалової, «став узагальненим образом інтертекстуальності, актуалізував напругу між єдністю частин твору і розмаїттям інтерпретованих джерел»².

Звичайно, в кожного письменника можна віднайти відгомони чужих висловлювань, тим більше, якщо мова йде про такого інтелектуала, яким був Василь Стус, занурений у палімпсест світової культури. Його поезія, за влучним спостереженням Богдана Рубчака, виявляється «свічадом, що віддзеркалює інші обличчя – віддзеркалює не тільки свідомо, але сумлінно й цілком відкрито»³. Назви таких віршів поета, як «За літописом Самовидця», «За читанням Ясунарі Кавабати», «Трени М. Г. Чернишевського», «Горить сосна – од низу догори», підтверджують цю думку.

Василь Стус свідомо демонстрував палімпсестовість творів, давши назву своїй збірці – «Палімпсести». Рукопис цієї збірки, що мав два варіанти – «київський» і «магаданський», поет надіслав Надії Світличній зі словами: «В ній [тобто у збірці. – В. П.] – мої болі й радощі, мрії й передуми, спогади й сніння, образки життя»⁴. До цієї збірки увійшли переважно твори, написані в

¹ Монтень М. О книгах. *Монтень М. Опыты*: в 3 кн. М.: Наука, 1979. Кн. 2. С. 356.

² Просалова В. А. Інтертекстуальний аналіз: теорія і практика. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 63.

³ Рубчак Б. Перемога над прірвою: Про поезію Василя Стуса. *Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників* / Упоряд. О. Зінкевич і М. Француженко. Балтимор – Торонто: укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. С. 319–320.

⁴ Світлична Н. Від упорядника. *Стус В. Палімпсести: Вірші 1971 – 1979 років* / упоряд. Н. Світлична, вступ. ст. Ю. Шевельова. Мюнхен : Сучасність, 1986. С. 8.

період ув'язнення і заслання, твори, які могли б зникнути безслідно, якби їх не переписував сам автор і його друзі, які, крім того, прагнули запам'ятати, щоб при першій же нагоді передати їх на волю. Проте певності в результативності спроби, звичайно, не було.

Образ палімпсеста виник у поета, очевидно, під впливом іспанського лірика Федеріко Гарсія Лорки, вірші якого він перекладав, відчувши в його триптиху «Палімпсести» мерехтіння смислів, чимало недомовленого. Для поета-в'язня творча самореалізація була порятунком, тим духовно-життєвим простором, що розширювався завдяки його входженню в чужі художні світи і творенню на їх основі свого, незалежного від обставин, адже він почувався духовно вільним – навіть у неволі. Вірші були написані в камері, тобто замкнутому життєвому просторі, що характеризувався ним як квадрат «чотири на чотири» («Куди не глянь – то мур, куток і ріг»). Проте ізоляваність від зовнішнього світу лише сприяла зануренню у світ культури, долалася розширенням внутрішнього простору автора-творця як духовно суверенної особистості. Наявність багатьох відсилань до культурних надбань (це і народні пісні, і балади, і думи, і заклинання, і «Літопис Самовидця», і твори Миколи Костомарова, Миколи Чернишевського, і його сучасників) підтверджувала, що пам'ять не згасла, а зберегла свою когерентність, здатність відтворювати ті чи інші тексти. Пізнаючи інших, поет формував себе, відкривав світ культури, духовних цінностей.

Автор-творець зберігав у своїй пам'яті фрагменти чужих творів, уводив у свої вірші. При цьому попередній входив у новий текст не у своєму оригінальному вигляді, а вже в суб'єктивному сприйнятті. Якщо Василь Стус відгукувався про Миколу Костомарова, то це означало не лише актуалізацію його імені, а й свій, індивідуально-авторський, варіант прочитання його життя і творчості. Мішель Бютор був переконаний, що майже «кожний творець кличе на допомогу тих чи інших творців минулого, одночасно показуючи, наскільки

ми погано їх знаємо, обурюючись, що ми виявилися настільки глухими до їх уроків»⁵.

Палімпсестовість художнього мислення була зумовлена жадобою пізнання, входження в чужі поетичні світи, пошуками в них суголосних художніх смислів, необхідністю запам'ятовувати написане задля його збереження. Папір у Василя Стуса могли відібрати в будь-яку хвилину, тому створене в неволі доводилося заучувати напам'ять, щоб згодом при нагоді відновити. Пам'ять же, як відомо, не могла втримати все: з'являлися варіанти, породжені відтворенням уже написаного, шліфуванням самого себе, пошуками нових нюансів, увиразненням уже виявлених смислів, варіюванням окремих образів. Переписування створеного змінювало (більшою чи меншою мірою) первісний варіант, повторення супроводжувалося зміщенням акцентів чи приховуванням попередніх, актуалізацією певних мотивів, нюансів, образів. «Нашарування чергових текстів – окрім, ясна річ, незручності, що утруднює чи й унеможлиблює їхнє повноцінне прочитання, – має таку перевагу, що з часом тексти починають співдіяти, просвічуючись один із-під одного. Один текст гине під тягарем іншого, а нашарування різних написів призводить до розуміння графічного знака не лише як елемента зв'язного тексту, але і як властивої декорації, таємничої позначки, ієрогліфа чи зашифрованого символу»⁶, – наголошує Ярослав Поліщук. Такі вірші, як «В мені уже народжується Бог», «Уже Софія відструменіла», мають немало варіантів, підтверджуючи повернення автора до вже написаного і його чергове переписування.

Палімпсест був знаком нанесення певного тексту поверх іншого – стертого чи напівстертого, поступового проявлення попереднього крізь новий: «Найшли, налетіли, зом'яли, спалили, побрали з собою весь тонкоголосий ясир, / Бодай ви пропали, синочки, бодай ви пропали, / бо так не карав нас і лях-бусурмен-бузувір» («За літописом Самовидця»). Враховуємо, що «Літопис Самовидця» був

⁵ Бютор М. Взаимодействие произведений. *Пьегге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности*: Пер. с фр. / Общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. М.: Издательство ЛКИ, 2008. С. 223.

⁶ Поліщук Я. Текстова стратегія палімпсеста в поезії Василя Стуса. *Слово і Час*. 2018. № 6. С. 8.

названий так не автором, про якого відомо, що він був очевидцем тих подій, а Пантелеймоном Кулішем, який підготував цей літопис до друку. Василь Стус реагував не лише на цю визначну пам'ятку козацької доби – «Літопис Самовидця», а й народнопоетичні джерела (думи, історичні пісні), вірші та поеми Тараса Шевченка, який картав «правнуків поганих» за те, що занедбали козацьку славу, роман «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, трилогію Михайла Старицького «Богдан Хмельницький», зрештою, ті твори, які зображували Добу Руїни. Поет показав наслідки міжусобиць, коли роз'єднані чварами сини України зіткнулися один з одним у завзятому герці. У дусі народних заклинань звучать адресовані їм рядки: «Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові, / у пеклі запеклім, у райському раї страшнім». Завдяки тавтології думка не лише увиразнюється, а й набуває емоційно-експресивного вираження. Поет наче свідомо ілюструє палімпсестність художнього мислення, коли в оригінальному раптом розпізнаються «голоси» попередників: названих і невідомих. На одній основі, скажімо пергаменті чи папірусі, записувалися різні висловлювання, що могли заперечувати один одного. Тому, як вважає Наталі П'єге-Гро, «єдність, явлена палімпсестом безпосередньо на своїй поверхні, всього лише зворотний бік розмаїття, іноді ретельно приховуваного»⁷.

Образ палімпсеста був знаком багатошаровості текстів, множинності їх значень, переписування самого себе – задля збереження власного «я», свого неповторного художнього світу. Це, на думку Ярослава Поліщука, своєрідний образ, який «віддзеркалює невтомне народження і зміну текстових значень», що виникають унаслідок все глибшого проникнення в суть проблеми, її різноаспектного осмислення, що породжує все нові варіанти, які мають однакову назву. Дмитро Стус помітив, що кожен вірш ніби розпадається на інші, а варіанти одного вірша перегукуються між собою та варіантами інших творів, що разом утворюють палімпсест.

⁷ П'єге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / пер. с фр.; общ. ред. и вступ. ст. Г. Косикова. М.: Издательство ЛКИ, 2008. С. 166.

Образом палімпсеста передано смислову неоднозначність тексту, наявність у ньому численних нашарувань, що відкриваються лише за умови їх уважного відчитування. Дефініція «палімпсест» орієнтує на виявлення глибинних, прихованих шарів тексту. При цьому враховуємо, що рецепція літературного твору не лишається раз і назавжди сформованою, визначеною. «Навіть минулі, тобто народжені в діалозі минулих віків, смисли ніколи не можуть бути стабільними (раз і назавжди завершеними, кінцевими) – вони завжди будуть мінятися (оновлюватися) у процесі подальшого, майбутнього розвитку діалогу, – підкреслював Михайло Бахтін. – У будь-який момент розвитку діалогу існують великі, необмежені маси забутих смислів, але в певні моменти дальшого розвитку діалогу <...> вони знову згадаються й оживуть в оновленому (в новому контексті) вигляді»⁸.

У процесі сприймання можуть актуалізуватися ті ознаки тексту, які відчитає в ньому реципієнт, таким чином народжується той інтерпретаційний варіант, який визначається його індивідуальними особливостями, життєвим досвідом, внутрішнім станом. «Принципова можливість множинних трактувань свідчить про відкритий, динамічний, розвивальний характер сприйняття тексту і залежить не від адресанта і повідомлення – незмінних ланок комунікативного акту передачі-прийому художньої інформації, а й від адресата – його єдиного перемінного чинника, тобто від особистості читача і соціуму, до якого він належить»⁹.

Палімпсест, окрім цього, нагадує герменевтичну модель, за якою здійснюється відчитування тих нашарувань, що ввібрав текст. «Життєвий світ автора, світ його фантазій трансформується у тексті в багатоопераційну систему з необмежено мінливим діапазоном впливів на складний світ уяви, вражень, переживань та сенсотворчих можливостей кожного читача, – підкреслює Марія Зубрицька. – Силове поле, що виникає між автором і читачем за посередництвом тексту, здатне витворювати якнайширшу амплітуду

⁸ Бахтин М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. С. 373.

⁹ Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Изд. 2-е. М.: Просвещение, 1988. С. 77–78.

рецепційних коливань, яка свідчить про діалектичну єдність принципу варіативності та інваріативності в процесі сенсотворення»¹⁰. Якщо палімпсест розглядати саме як певну герменевтичну модель, то під текстом слід шукати інший, той, що його (хоча б певною мірою) прояснює, адже в палімпсесті поєдналися незмінність основи і неоднорідність записів, зроблених у різний час. Реципієнт на поверхні тексту-палімпсеста відчитує стерті письмена, простежує їх послідовність, рухається, отже, до основи. Цей рух відбувається у зворотному напрямку: від поверхні до першого запису. Пошуки в тексті вже знаного дозволяють переконструювати його: зрозумілий фрагмент допомагає висвічувати ті частини, що були досі незрозумілими. Відбувається поступове розширення зони зрозумілого, адже відкриваються все нові й нові зв'язки між раніше розрізненими фрагментами, що дають відповіді на питання, які виникають у процесі відчитування та інтерпретації. Від компетенції реципієнта тепер залежить прочитання прихованих смислів, напівстертих записів, дешифрування знаків. Палімпсест – це знак накопичувальної функції пам'яті, повторного використання й інтерпретації певних елементів, строкатості, гетерогенності, смислової багатозначності тексту, наявності в ньому різноманітних нашарувань.

УДК 821.161.2.0906(092)Стус

Стус. Дивак

Пуніна Ольга Василівна,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса, член Національної спілки письменників України

У статті показано образ Василя Стуса, його інакшість у власних самохарактеристиках та спогадах його товариського кола, в тому числі літературно-критичних заувагах Дмитра Стуса.

¹⁰ Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. С. 182–183.

Ключові слова: інакшість, несуголосність Василя Стуса, самохарактеристика, людина «надлюдської вимогливості до себе», людина інтенсивного внутрішнього життя.

У прижиттєвому і посмертному сприйнятті особистості Василя Стуса – біографічної, духовної, творчої – виразно окреслюється смислова домінанта *інакшості*. Зухвалець, воїн, аскет, одинак, здвинуте, дивак, ідіот, людина нетутешня... За подібними характеристиками, услід Євгенові Сверстюку, стоїть людина інтенсивного внутрішнього життя, з її унікальною морально-етичною й естетичною проєкцією на світ. Стусова несуголосність історичному часові й водночас духовно-творча співзвучність з *інакшими* попередніх культурних епох (Йоганн Вольфганг фон Гете, Райнер Марія Рільке, Федеріко Гарсія Лорка) приводять до смислових паралелей, озвучених Елеонорою Соловей у вступних заувагах до першої монографії про феноменального поета-нонконформіста Володимира Свідзінського, світоглядно близького і Василю Стусу: «Подеколи виглядає на якусь сумну закономірність: надто часто поет – аутсайдер, невчасний чи невідомий гість, “дивак”, що збурює спокій, оскаржує чи бере під сумнів непорушні істини, бачить речі й висловлює бачене в незвичний спосіб»¹¹.

Поет як *дивак* – доволі влучна і наскрізна метафора, що виражає смислову наповненість життєтворчості знакових літературних особистостей. Варто звернутися лише до кількох, найпоказовіших, есеїстичних книг про письменників, аби побачити таку закономірність: справжній поет (творець) завжди виступає в ролі «ненормального», який здатний змінити світ, – «Бодлер» (1946)¹², «Святий Жене, комедіант і мученик» (1952)¹³, «Ідіот у родині: Г. Флобер від 1821 до 1857» (1971–1972)¹⁴ Жана-Поля Сартра, «Час

¹¹ Соловей Елеонора. Невідомий гість: Доля і спадщина Володимира Свідзінського. Київ: Наук. думка, 2006. С. 6.

¹² Сартр Жан-Поль. Бодлер / пер. с фр. Г. К. Косикова. Изд. 2-е. Москва: Едиториал УРСС, 2004. 184 с.

¹³ Sartre Jean-Paul. Saint Genet, comédien et martyr. Paris: Gallimard, 2011. 700 p.

¹⁴ Сартр Жан-Поль. Идиот в семье: Г. Флобер от 1821 до 1857 / рус. перевод Е. Плеханова. Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 647 с.

убивць» (1956)¹⁵ Генрі Міллера, «Г. Ф. Лавкрафт: Проти людства, проти прогресу» (1991)¹⁶ Мішеля Уельбека. Суть дивацтва (геніальності) Гюстава Флобера, Шарля Бодлера, Артюра Рембо, Говарда Філіпса Лавкрафта, Жана Жене визначається конститутивними категоріями буття – свободи та дії, що і проектується на творчість.

Якщо вдається до умовного творення семантичного поля Стуса-дивака, то слід звернутися як до Стусових самохарактеристик, так і спогадів його товариського кола, літературно-критичних зауваг Дмитра Стуса, Костя Москальця, Олега Солов'я. Так, у листі до дружини від 20 грудня 1977 року Стус називає себе «навіжений муж». Контекст – обговорення у листі розпачу й істерики Валентини Попелюх, пов'язаних із перебуванням чоловіка в лікарні через роздроблення кісток обох п'ят. Йдеться про Стусову самохарактеристику внутрішньої міцності в умовах перманентного морально-психологічного тиску: «Не хвилюйся, люба. Мене вже чорти не беруть: із кожним днем чую в собі твердіший дух – спасибі Мордовії»¹⁷.

Конотаціями «дивацтва» наповнені характеристики у спогадах Леоніда Селезенка (згадка про аспіранта Володю Осетрова, який називав Стуса дивною людиною, по розповіді якого було щось дуже «здвинуте», «дивак такий», так думав і так говорив), Романа Корогодського (людина нетутешня, неподібний, інший, дитина, ідіот, ксьондз, бо у різних життєвих ситуаціях міг бути тільки таким, яким є), Семена Глузмана (самотній і чужий), Леоніда Бородіна й Михайлини Коцюбинської (психологічний образ поета), Михайла Хейфеца та Євгена Сверстюка (образ Дон Кіхота). «Шляхетний лицар смутної подоби – суворий і добрий, непохитний і правдивий, чистий у помислах і ділах»¹⁸, за Євгеном Сверстюком.

У випадку з індивідуальністю Стуса поетове і суто людське *дивацтво* / *інакшість* чи не найвиразніше дорівнює метафоричній патологічності як

¹⁵ *Миллер Генри*. Время убийц: эссе / пер. с англ. И. Стам, А. Зверева, З. Артемовой. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2005. 288 с.

¹⁶ *Уэльбек Мишель*. Г. Ф. Лавкрафт: Против человечества, против прогресса / пер. с фр. И. Вайсбура. Екатеринбург: У-Фактория, 2006. 144 с.

¹⁷ *Стус В.* Твори у 4 томах 6 книгах. Том 6. Книга перша. Львів: Просвіта, 1997. С. 292.

¹⁸ *Сверстюк Є.* Постаць Стуса над плином часу. *Василь Стус: поет і громадянин*. Київ: Кліо, 2013. С. 442.

«надлюдської вимогливості до себе» (Дмитро Стус). Таку конотацію його цілісної особистості, – Стусову патологічну чесність¹⁹, «патологічну працездатність», «“патологічну” неспроможність мовчати, коли поруч із тобою чиниться несправедливість»²⁰, «патологічну адекватність своїй добі»²¹, «патологічну людяність»²², – нотує біографічна й історико-літературна думка.

УДК 821.161.2.0906(092)Стус

Листи Василя Стуса до сина крізь призму кордоцентризму

Ткаченко Вікторія Іванівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

У статті проаналізовано епістолярну спадщину Василя Стуса до рідних людей – дружини і сина, а також листування з родинами М. Драй-Хмари, В. Чорновола, І. Світличного та інших.

Ключові слова: *епістолярій, народна етнопедагогіка, емоціоналізм, кордоцентризм, наукова бібліографія, моральні сентенції, неоплатонізм (елемент ідеї), патристика (елемент серця).*

Епістолярій, на думку Михайлини Коцюбинської, виявляє справжню суть людини, зокрема творчої людини – письменника, або митця. Наукова бібліографія, присвячена Василю Стусу різна. Одні праці демонструють його боротьбу з владними структурами й обстоювати своє людське «я». Тільки епістолярій, особливо до найрідніших людей, демонструє «інакшість» Василя Стуса чоловіка і батька, його тугу і біль, щирість і турботу, його філологічний

¹⁹ *Москалець Костянтин.* Страсті по Вітчизні. Лист до мандрівника на Схід. *Стус В. Вибрані твори / упоряд. Д. Стус.* 2-ге вид. Київ: Смолоскип, 2014. С. 695.

²⁰ *Стус Дмитро.* Василь Стус: життя як творчість. Київ: Факт, 2005. С. 51, 49, 187.

²¹ *Соловей О.* Збірка Василя Стуса «Веселий цвинтар» і питання стильової динаміки. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору:* наук. зб. Випуск 12. Донецьк: Норд-Прес, 2008. С. 291.

²² *Соловей О. Є., Пуніна О. В., Жилін М. В.* Василь Стус. Відлуння і наближення: науково-популярний нарис / ред. В. В. Мозгунов. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017. С. 32.

хист і батьківський гуманізм, всеохопну турботу і прискіпливість у вихованні навіть на відстані. З цієї точки зору особливо зворушливими є листи до дружини Валентини та сина Дмитра, з яких ми бачимо сердечного, люблячого, чуттєвого чоловіка та батька, що змушений комунікувати з родиною листовно. Такий епістолярний досвід Василя Стуса пов'язаний із філософською українською традицією, що називають кордоцентризмом, або “філософією серця”. В українській суспільній думці це вчення виникло і розвинулось у середині XIX ст. і пов'язане з ім'ям Памфіла Юркевича, видатного філософа, українця з походження, найвизначнішого представника “Київської школи”. Найважливіші ідеї кордоцентризму П. Юркевич висвітлює в працях “Ідея”, “Серце і його значення у духовному житті людини згідно ученням слова Божого”, “Мир з ближнім як умова християнського співжиття” та ін.

Серед специфічних рис філософії П. Юркевича традиційно підкреслюють її християнський антропологізм, що виділяється у вченні про серце як дійсне осереддя людського духу. Ця центральна ідея вказує і на зв'язок вчення мислителя з давньою традицією української філософії. Дослідник спадщини П. Юркевича С. Ярмусь з цього приводу зазначає: “Специфічно українською рисою у філософії Юркевича – було його настоювання на важливість почувань-емоцій. Тут можна завважувати сліди неоплатонізму (елемент ідеї), а також патристики (елемент серця)... Поняття про серце, як чисто філософський концепт, виступає в XVII ст. у творах українського мислителя Кирила Транквіліона Ставровецького. Більш дефінітивне філософічне поняття серцю надавав Г. С. Сковорода. Специфічно українською вважає “філософію серця” і Д. Чижевський. Виділяючи серед типових рис українського національного душевного складу емоціоналізм, він пише: «почуття, емоція оцінюється навіть, як шлях пізнання. “Філософія серця” є характеристична для української думки».

Листи до сина дають можливість побачити нам іншу в емоційному сенсі людину Василя Стуса, вони виявляють святощі та уподобання, літературні та наукові переконання, людські та світові імперативи, дитинну чуттєвість та настроєвість. У листі від 25 квітня 1979 р. закодовано найщемнішу істину – «бо

й мені й іншим захотілося й собі – жити так, аби голуби сідали на плечі». Йдеться про високий ступінь довіри пташки до людини, але метафорично – про відсутність страху в усіх починаннях і діях, які здійснює людина впродовж життя. Тому письменник змушений був дистанційно виховувати сина, здобувати довіру дитини, з якою так мало спілкувався вживу, формувати людяність і професіоналізм, а головне, відсутність страху до нього, як батька.

Повертаючись до дослідників кордоцентризму, варто згадати Г. Сковороду, який розвивав чи не вперше тему “метафізики любові й філософії серця”. Основні ідеї П. Юркевича, зокрема ті, що людина починає свій моральний розвиток із рухів серця; ідея двоїстої природи людини – тілесної і духовної, матеріальної й ідеальної; поняття морального закону і вчення про обов’язок виконувати його; нарешті, твердження, що “серце є осередок душевного і духовного життя людини, що у серці зачинається і народжується рішучість на ті чи інші вчинки, в ньому виникають багатоманітні наміри й бажання; воно є основа волі і її прагнень... Серце є зосередженням різноманітних почувань, хвилювань і пристрастей” – лягли в основу багатьох творів літератури, починаючи з I пол. XIX ст.

В історії української літератури XX століття склалася прикра традиція: через політичні переконання, ув’язнення та репресії чимало відомих людей змушені були виховувати своїх дітей не стільки власним прикладом чи щоденною присутністю, скільки звертатись до них у листах. Відомо, що в такий спосіб відбувалася комунікація в родинях М. Драй-Хмари, В. Стуса, В. Чорновола, І. Світличного та інших. Цей складний вид взаємодії позбавляв можливості бачити емоцію чи реакцію на сказане, а відтак потребував особливого ставлення, звертання, особистих прикладів, моралі, в якій немає місця моралізаторству чи зверхності.

Феномен краси – особливий компонент світовідчуття і світосприймання (менталітету) українця, в першу чергу жінки-українки. Однак Василь Стус доводить, що й чоловікам властивий цей світоглядний компонент. Епістолярна краса В. Стуса кодується в багатьох деталях. Пишучи листа до дружини, від 9 квітня 1973 р., батько залишає вірш для Дмитрика: «...*Мій синочку, мій*

золотий пшеничний колосочку, моя відродо, пом'яни мене в цій галактичній, в померках, розлуці, згадай, як татко брав тебе на руці і нам світило сонечко ясне».

«У характеристиці українців, – пише Н. Шумило, – великого значення надається такій складовій духовного обличчя нації, як надзвичайно тісний зв'язок із землею, на якій народ живе і працює споконвіку, а також, можна сказати, інтимному ставленню до природи. Звідси внутрішнє естетичне почуття, зовнішнім виявом якого є народне мистецтво, бажання перенести красу форм, гармонію фарб і оригінальність мотивів на довколишню дійсність, зокрема... на дім, на хату як місце проживання». Цей спогад є наскрізним виховним складником. Краса для Стуса – на київському морі, переддосвіта, коли подавався на рибу, Дмитрикове «рибка» (вміє він уже вимовляти ж і р?), і Прохорівка на пристані, і прип'ятський намет, і лижі, і соната Бетховена в темряві (вересень 1973), їзда в таксі чи автобусі в Донецьку, гриби за Києвом, лось у Святошинському лісі. Але батько живе не тільки минулим, він формує чітку стратегію майбутньому, а там буде придбана рушниця, фотоапарат, намет, рибальське начиння, збудований маленький Київ, маленька Софія, маленький Дніпро. Ці спогади повертають письменника в часи власного дитинства, він свідомий, що розуміти красу – не так легко. *«Коли в дитинстві не було доброго слухання, тоді вчать спочатку всяких пісеньок паршивеньких, потім доходять своїм глуздом, що любив паршивенькі пісеньки, а вже по тому – долучаються краси Моцарта, Шопена чи Вівальді. Мені було легше: бабуся Їлінка співала мені гарних наших пісень. Я запам'ятав усі. Навіть ті, які співала мама над колискою. А народні пісні – майже всі гарні»* (24.01.1979).

Для В. Стуса краса – це не лише народна пісня, класична музика, це добірне слово, ретельне навчання, каліграфічний почерк, досвід попередників, знання математики, астрономії, літератури, української та світової класики. Тут письменник йде шляхом великих попередників, ще з часів Володимира Мономаха, коли той давав настанови своїм та чужим дітям, до традицій народної етнопедагогіки ХХ століття, яка має сенс в освіті ХХІ століття.

Розум, керований сердечним, поетичним почуттям, – справжня, питома “філософія серця” у чистому, так би мовити, вигляді – нерідко розкривається у листах Василя Стуса до сина у моральних сентенціях, підсумках всього пережитого, осмисленого, перечутого. Наприклад: *«Таткові нелегко нині, може, не скоро вдасться і звидітися. Отож – рости добрим козаком, чесним і правдивим, не потурай злу і знай, що Твій батько віддавав усе своє життя, аби людям жилося краще – всім людям, на всій землі. І рости чесним українцем, а не яловим хахлом. Цілую. Вірю в Тебе. Тато»* (14.02.78).

З багатьох листів простежуються лаконічні ненав’язливі міркування, а є листи, в яких батько залишає чіткі поради з нумерацією. Суть порад зводиться до: міцного тіла, знання англійської мови, ретельності в навчанні, справедливості та мудрості в житті. *Вироби в собі свого суддю – аби міг сам себе сварити, коли що не так учинив* (9 жовтня 1978).

Василь Стус залишається для нас, читачів і дослідників, насамперед людинознавцем. Будучи загратованим советською владою, він зберіг у собі Людину, цей дар і талант, як заповіт, як гасло, як вирок, залишив усім дітям, не розмежовуючи їхню стать, географію, світогляд, фізичні та розумові можливості. *«Бачиш, сину, із дрібниць починається людина. Обов’язково бути людиною, тобто такою, що намагається більше віддати іншим, аніж брати»*. Відтак формувати і виховувати людей – це завдання сучасного українського суспільства, батьків і педагогів, тих, хто розуміє чіткі націє-та кордоцентричні стратегії нашого спільного майбутнього та їхні позитивні перспективи розвитку у застосуванні та практичній реалізації.

Список використаної літератури

1. Коцюбинська М. Листи і люди. Роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 582 с.
2. Подзігун В. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини ХІХ століття. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. Київ, 2006. 19 с.
3. Стус В. Листи до сина. Київ : Ранок, 2019. 280 с.

Наукове видання

ВАСИЛЬ СТУС – СИН УКРАЇНИ, ВЕЛИЧ СВІТОВА

Матеріали науково-практичної конференції
*(до 83-ї річниці від дня народження українського поета,
Героя України)*

Відповідальна за випуск Л. Б. Сенік,
директор Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва

Редакційна колегія:

Г. М. Слотюк (голова редкол.), П. І. Цимбалюк (упоряд.), Н. В. Березюк,
Н. В. Козак, С. В. Лавренюк, О. А. Пашкова, Л. І. Приходько, О. С. Шевчук

Дизайн обкладинки Н. В. Спиця